

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Katedra sociální pedagogiky

Vliv stěhování na prožívání dítěte a možný rozvoj poruchy chování

Bakalářská práce

Autor: Karolína Matochová

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika se zaměřením na etopedii

Vedoucí práce: Mgr. Iva Junová, Ph.D.

Hradec Králové 2017

Zadání bakalářské práce

Autor: Karolína Matochová

Studium: P14P0454

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika se zaměřením na etopedii

Název bakalářské práce: **Vliv stěhování na prožívání dítěte a možný rozvoj poruchy chování**

Název bakalářské práce AJ: Influence of residential mobility on children's emotional experience and prospective development of a behavioral disorder

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se zabývá stěhováním jako možným činitelem rozvoje poruchy chování u dětí a mladistvých, jeho vlivem na emoční prožívání dítěte a jeho dopad na duševní rovnováhu. Cílem práce je popis a analýza možných negativních důsledků spojených se změnou bydliště a schopnost dítěte adaptovat se na nové prostředí. S využitím poznatků vývojové psychologie, sociální pedagogiky a etopedie bude provedeno kvalitativní šetření v cílové skupině mladistvých. Cílem praktického šetření bude zjistit, jaké faktory ovlivňují adaptabilitu dětí na nové prostředí. V práci bude využito poznatků z longitudinálních zahraničních studií, které se zabývají tímto tématem. Na základě získaných poznatků budou v závěru práce nastíněny možnosti vyrovnávacích strategií pro děti a mladistvé a jejich rodiče.

DONG, Maxia, Robert F. ANDA, Vincent J. FELITTI, David F. WILLIAMSON, Shanta R. DUBE, David W. BROWN a Wayne H. GILES. Childhood Residential Mobility and Multiple Health Risks During Adolescence and Adulthood. Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine [online]. 2005, 2015-11-22, 159(12): 1104- [cit. 2015-11-22]. DOI: 10.1001/archpedi.159.12.1104. ISSN 1072-4710. Dostupné z: <http://archpedi.jamanetwork.com/article.aspx?doi=10.1001/archpedi.159.12.1104>

JEDLIČKA, Richard. Poruchy socializace u dětí a dospívajících: prevence životních selhání a krizová intervence. Vydání 1. Praha: Grada, 2015, 544 stran. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5447-5. KRAUS, Blahoslav. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. Krizové situace v rodině očima dítěte. Vyd. 1. Praha: Grada, 2002, 128 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7. MOK, Pearl L.H., Roger T. WEBB, Louis APPLEBY a Carsten B?cker PEDERSEN. Full spectrum of mental disorders linked with childhood residential mobility. Journal of Psychiatric Research [online]. 2016, 78, 57-64 [cit. 2017-03-10]. DOI: 10.1016/j.jpsychires.2016.03.011. ISSN 00223956. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0022395616300498>

TIESLER, Carla M. T., Matthias BIRK, Gabriele KOHLBÖCK, Sibylle KOLETZKO, Carl-Peter BAUER, H.-Erich WICHMANN, Andrea VON BERG, Dietrich BERDEL, Ursula KRÄMER, et al. Residential mobility and behavioural problems in children: results from the GINIplus and LISApplus studies. Journal of Public Health [online]. 2013, 2015-11-22, 21(1): 39-48 [cit. 2015-11-22]. DOI: 10.1007/s10389-012-0522-y. ISSN 0943-1853. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s10389-012-0522-y>

T?NNESEN, Marianne, Kjetil TELLE a Astri SYSE. Childhood residential mobility and long-term outcomes. Acta Sociologica [online]. 2016, 59(2), 113-129 [cit. 2017-03-10]. DOI: 10.1177/0001699316628614. ISSN 0001-6993. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0001699316628614>

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

Garantující
pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Iva Junová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Gabriela Slaninová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu. Bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 1/2013 (Řád pro nakládání se školními a jinými autorskými díly na UHK).

V Praze dne 23.3.2017

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucí práce Mgr. Ivě Junové, Ph.D. za ochotné přijetí a odborné připomínky během psaní mé bakalářské práce.

Dále bych chtěla touto cestou poděkovat respondentům za vstřícný přístup při realizaci rozhovorů a také svým blízkým za intenzivní podporu a cenné rady.

Anotace

MATOCHOVÁ, Karolína. Vliv stěhování na prožívání dítěte a možný rozvoj poruchy chování. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017. 64 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá stěhováním jako možným činitelem rozvoje poruchy chování u dětí a mladistvých, jeho vlivem na emoční prožívání dítěte a jeho dopad na duševní rovnováhu. Cílem práce je popis a analýza možných negativních důsledků spojených se změnou bydliště a schopnost dítěte adaptovat se na nové prostředí. S využitím poznatků vývojové psychologie, sociální pedagogiky a etopedie bude provedeno kvalitativní šetření v cílové skupině mladých dospělých. Cílem praktického šetření bude zjistit, jaké faktory ovlivňují adaptabilitu dětí na nové prostředí. V práci bude využito poznatků z longitudinálních zahraničních studií, které se zabývají tímto tématem. Na základě získaných poznatků budou v závěru práce nastíněné možnosti vyrovnávacích strategií pro děti a mladistvé a jejich rodiče.

Klíčová slova: stěhování, adaptace, sociální prostředí, pubescence, poruchy chování

Annotation

MATOCHOVÁ, Karolína. Influence of residential mobility on children's emotional experience and prospective development of a behavioral disorder. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2017. 64 pp. Bachelor thesis.

This bachelor thesis focuses on residential mobility during childhood as a potential factor of developing a behavioral disorder and its impact on children's emotional experience and mental balance. The aim of the thesis is to describe and analyze potential adverse consequences of residential mobility in childhood and the children's ability to adapt to a new social environment. With regard to the knowledge of developmental psychology, social pedagogy and special education of children with emotional and behavioral disorders, the main aim is to discover what influences children's adaptation to a new environment using qualitative research method. The thesis will take advantage of foreign longitudinal studies focused on identical subject. On the basis of research results, the thesis will outline coping strategies for both children and parents changing residence.

Key words: residential mobility, adaptation, social environment, pubescence, behavioral disorders

Obsah

Úvod.....	10
1 Vliv prostředí na jedince se zaměřením na období pubescence	12
1.1 Vliv prostředí na jedince, socializace, výchova a adaptace	12
1.2 Specifika vývojového období pubescence	14
1.3 Typy přirozeného prostředí výchovy s důrazem na jejich roli v období pubescence	15
1.3.1 Rodinné prostředí.....	15
1.3.2 Školní prostředí.....	16
1.3.3 Lokální prostředí.....	18
1.3.4 Skupinové prostředí	19
1.3.5 Volnočasové prostředí	20
2 Stěhování jako náročná životní situace.....	21
2.1 Stěhování v České republice	21
2.2 Stěhování jako krize.....	23
2.3 Stěhování jako krize s přihlédnutím k období pubescence	24
2.4 Protektivní faktory v souvislosti se stěhováním.....	26
3 Vliv stěhování na osobnost dítěte a možný rozvoj poruchy chování	28
3.1 Příčiny vzniku poruchy chování s důrazem na faktory související se stěhováním	31
3.2 Výsledky vybraných zahraničních výzkumů	33
4 Výzkumné šetření	37
4.1 Výzkumný předpoklad, vědecko-výzkumný problém a formulace hlavní výzkumné otázky	37
4.2 Vybraná metoda výzkumného šetření.....	38
4.3 Charakteristika výzkumného vzorku a průběh šetření.....	39
4.4 Výsledky výzkumného šetření	39
4.5 Shrnutí výsledků výzkumného šetření	52

Závěr	57
Seznam použité literatury	59
Internetové zdroje	61

Úvod

Motivací pro výběr tématu bakalářské práce mi byla osobní zkušenost s častými změnami bydliště v dětství. Adaptace na nové sociální prostředí pro mě byla vždy náročnou výzvou, která s sebou nesla i určitou míru stresu a vyrovnávání se se změnou. Rozhodla jsem se proto věnovat této problematice a zjistit, jaké dopady má stěhování v dětství na osobnost jedince.

V českém prostředí nenacházíme literaturu, která by se tomuto tématu specificky věnovala. O stěhování a jeho vlivu na psychiku dítěte se zmiňují někteří autoři zabývající se především krizovými situacemi v životě dítěte (Matějček, Dytrych, 2002; Jedlička a kol., 2004) Možným důvodem tohoto nízkého odborného zájmu je to, že v České republice není stěhování tak častým jevem jako v jiných zemích. (Matějček, Dytrych, 2002) V zahraničí ovšem vzniklo několik studií, které zkoumají, zda má změna bydliště vliv na rozvoj duševních poruch a různých přidružených jevů (především záškoláctví, zneužívání návykových látek), na osobnostní rozvoj a na kvalitu života v dospělosti. (Mok et al., 2016; Dong et al., 2005). Výsledkům těchto výzkumů budu věnovat jednu z podkapitol této bakalářské práce a zároveň mi budou zdrojem poznatků a hypotéz. Co se týče odborné literatury, budu kvůli nedostatku konkrétnějších zdrojů čerpat především z vývojové psychologie, sociální pedagogiky, etopedie a literatury zabývající se prožívání krizových situací v dětství.

V této práci se tedy budu zabývat tím, jaký vliv má zkušenost se stěhováním na prožívání dítěte, a zda může být příčinou rozvoje poruchy chování. Pro potřeby bakalářské práce a výzkumného šetření jsem se rozhodla zaměřit na takové změny bydliště, které pro dítě zároveň znamenaly výraznou změnu sociálního prostředí – tedy změnu školy, odloučení od původní kamarádské skupiny, případné vzdálení se některým členům rodiny, opuštění dosavadních zájmových skupin (kroužků, sportovních družstev apod.) a další změny ve vazbách, které dítě mělo v původním bydlišti. Vlivem prostředí na jedince se zabývá například Kraus (2005) nebo Knotová (2014).

Další vymezení, které jsem použila, je věk, ve kterém změna bydliště proběhla. Zde jsem vybrala období pubescence, a to kvůli tomu, že v tomto věku má již dítě silnější pojetí domova (Matějček, Dytrych, 2004) a také silné vazby na své sociální okolí, s jejichž ztrátou se pubescent těžce vyrovnává (Tiesler a kol., 2012)

V souladu s tématem práce si kladu následující otázky: Jak děti prožívají změnu bydliště a svého sociálního prostředí? Jaké nároky na ně klade taková změna prostředí a jaká jsou rizika spojená s touto změnou? Jaké jevy problematického chování a poruchy chování se mohou rozvinout následkem změny bydliště? Jak stěhování ovlivnilo osobnost těchto dětí a jejich budoucí život? Jaké faktory mají vliv na to, jak dítě stěhování prožívá, a jaké mohou dítěti pomoci takovou životní situaci zvládnout?

Cílem mé práce je na základě odborných pramenů popsat a analyzovat vliv stěhování na prožívání dítěte a možný rozvoj poruchy chování a ve výzkumném šetření zjistit konkrétní zkušenosti osob, které v dětství stěhování prožily.

Vědecko-výzkumný předpoklad byl na základě odborných pramenů stanoven následovně: stěhování je pro dítě krizovou situací, která klade zvýšené nároky na jeho adaptabilitu a zároveň s sebou přináší ztrátu sociálního prostředí. Má tedy vliv na jeho prožívání a osobnost a může být faktorem pro rozvoj poruchy chování. Tento vliv je v období puberty významnější a stejně tak ho zesiluje i nutnost změnit školu. (Matějček, Dytrych, 2004). Vědecko-výzkumným problémem je tedy vliv stěhování prožitého v pubescenci na osobnost jedince.

V souladu s cílem práce byla formulována tato hlavní výzkumná otázka: Jaký vliv má na jedince prožití stěhování v období puberty?

Vzhledem k charakteru a cíli práce byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Metodou sběru dat bude polostrukturovaný rozhovor s mladými dospělými, kteří mají zkušenost se stěhováním v období puberty a kteří v souvislosti se stěhováním změnili i školu. Data budou analyzována využitím kódování.

Charakter práce je teoreticko-empirický.

1 Vliv prostředí na jedince se zaměřením na období pubescence

Zkoumáme-li vlivy stěhování na jedince, zaměřujeme se tak na změnu v působení dosavadního a nového prostředí, které tohoto jedince obklopuje, a jeho schopnost se s touto změnou prostředí vypořádat. Musíme se tedy nutně věnovat otázce vlivu prostředí na člověka a jeho osobnost.

1.1 Vliv prostředí na jedince, socializace, výchova a adaptace

Obecnou definici pojmu prostředí nabízí například Přádka, který prostředí charakterizuje jako „*soubor vnějších společenských a přírodních podmínek.*“ (Přádka in Knotová, 2004, s. 24)

Vztahem jedince a prostředí se zabývá obor sociální pedagogika.

Průcha vnímá sociální pedagogiku jako transdisciplinární obor, který sleduje právě roli prostředí ve výchově. (Průcha in Procházka, 2012, s. 65) Kraus uvádí, že jedním z aktuálních úkolů sociální pedagogiky je „*popisovat a analyzovat prostředí (jak společensko-kulturní, tak přírodní), jež člověka obklopuje, zachycovat jeho proměnlivost a vlivy na člověka.*“ (Kraus, 2008, s. 49) Knotová specifikuje, že se sociální pedagogika zabývá především prostředím sociálním. (Knotová, 2004)

Pod pojmem přirozené sociální prostředí rozumíme „*souhrn všech vztahových vazeb a s tím souvisejících fyzických prostředí, ve kterých se osoba běžně pohybuje, tj. především rodina a sociální vazby k osobám v nejbližším okolí (především příbuzní v řadě prámé, sourozenci, manžel/ka, registrovaný/á partner/ka, případně další osoby), domácnost osoby a sociální vazby k dalším osobám, se kterými sdílí domácnost, a místa, kde osoby pracují, vzdělávají se a realizují běžné sociální aktivity.*“ (Slovník sociálního zabezpečení, [online])

Pro orientaci v problematice interakce člověka s prostředím nemůžeme opomenout dva významné životní procesy – a to socializaci a výchovu. Pojem socializace chápeme jako proces, během kterého se člověk stává bytostí společenskou. V průběhu socializace si tedy jedinec osvojuje všechny socio-kulturní složky společnosti, to znamená její formy chování, jazyk, normy, poznatky, aby mohl v dané společnosti žít. (Kraus, 2008) Tento proces nemůže probíhat samostatně – vždy se děje v nějakém prostředí. To je společná myšlenka všech teorií oboru sociologie výchovy – jak uvádí Ondrejko, „*člověk od svého narození až do konce svého života je v neustálé interakci se sociálními danostmi*

svého okolí a z této interakce vyplývají důsledky pro jeho chování a prožívání.“ (Ondrejko, 1998, s. 84)

Proces socializace tedy probíhá celý život. (Procházka, 2012)

V Pedagogickém slovníku nacházíme definici, podle které je výchova „*proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji.*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 277) Jde tedy v podstatě o řízený proces socializace – Kraus vysvětluje výchovu ve vztahu k socializaci jako proces, „*kterým chceme průběh socializace usměrnit tak, aby byl v souladu s výchovnými cíli.*“ (Kraus, 2008, s. 65) Socializace je tedy širším pojmem než výchova, protože v sobě zahrnuje všechny přírodní a společenské jevy, jak vědomé, tak nevědomé. (Kořa, 2004)

S pojmem socializace velice úzce souvisí pojem adaptace.

Kraus vysvětluje tento pojem jako „*vyrovnávání se s podmínkami, s novými situacemi povahy přírodní i společenské,*“ a dále uvádí, že tento proces může probíhat dvěma způsoby – buďto jedinec přijímá podmínky svého prostředí pasivně, nebo se snaží je pozměnit tím, že do nich aktivně zasahuje. Adaptace probíhá u každého jedince individuálně s různou úspěšností. Pokud se jedinec s danými podmínkami prostředí vyrovnat nedokáže, nazývá Kraus tento neúspěch jako maladaptace. Ta označuje i neúspěch v přizpůsobení se nové situaci. (Kraus, 2008) Adaptace je tedy zákonitě součástí změny bydliště – jedinec se po stěhování musí přizpůsobit novému, pravděpodobně neznámému prostředí.

Prostředí má nepopiratelný vliv na lidskou osobnost. Psychosociální vývoj člověka je ve značné míře ovlivněn faktory vnějšími, především sociokulturními. Do těchto vlivů spadá například rodina a další sociální skupiny, do kterých jedinec patří. (Vágnerová, 2000)

Součástí sociálního prostředí je několik tzv. přirozených prostředí výchovy (Knotová a kol., 2014). Jednotlivé typy přirozeného prostředí výchovy v podstatě splývají s tzv. činiteli socializace (Kořa, 2004), u Vágnerové (2000, s. 19) nacházíme označení „*faktory vnějšího prostředí jako činitelé psychického vývoje*“, pro potřeby této práce jsem zvolila dělení, které nacházíme u Knotové a kol. (2014). Než ale začnu rozebírat jednotlivé typy prostředí a to, jakou úlohu hrají v životě člověka, a tedy proč jejich proměna v důsledku

stěhování může mít vliv na prožívání jedince, zaměřím se nejdříve na období pubescence, pro které budu práci dále specifikovat.

1.2 Specifika vývojového období pubescence

Věk hraje v roli jednotlivých typů prostředí (případně činitelů socializace, viz výše) významnou roli. Poláčková například uvádí, že v průběhu socializace sledujeme určitou nesouměrnost. „*V prvním období převládá tlak společnosti a více méně „pasivní“ adaptace jedince změnou ve vlastní struktuře osobnosti. Ve druhém období vzrůstá „aktivní podíl“ zásahy do sociálního celku, jímž jedinec působí na adaptaci sociálního celku vůči svým potřebám, hodnotám a normám a vzrůstá podíl vlastní interiorizace sociálních norem.*“ (Poláčková, 2001, s. 56)

Zaměříme se tedy nyní konkrétně na období pubescence.

Období pubescence označují autoři jako první fázi dospívání, která trvá přibližně od jedenáctého do patnáctého roku dítěte. (Vágnerová, 2000, Langmeier, Krejčířová, 1998) Trvání tohoto období je vymezeno převážně genetickými dispozicemi, a je proto značně individuální. (Vágnerová, 2000) Matějček označuje toto období jako „starší školní věk“ a věkově jej vymezuje přibližně jako dobu mezi dvanáctým a patnáctým rokem života. (Matějček, 2003)

Je to období, ve kterém dochází ke „*komplexní proměně všech složek osobnosti dospívajícího.*“ (Vágnerová, 2000, s. 209) Říčan dokonce označuje toto vývojové stádium člověka jako „*snad z celého života nejdramatičtější.*“ (Říčan, 2014, s. 169)

Zásadní proměnou prochází tělo dospívajícího jedince. Objevují se první známky pohlavního zrání, především první sekundární pohlavní znaky, a zřetelně se zrychluje růst. (Langmeier, Krejčířová, 1998) Celkově se mění zevnějšek, který je „*důležitou součástí identity, a proto bývá taková změna citlivě prožívána.*“ (Vágnerová, 2000, s. 211) Výraznou změnou ale neprochází pouze tělesná schránka jedince. V tomto období probíhá i velké množství změn psychických. Myšlení se rozvíjí směrem k dospělejší, abstraktní formě, což znamená i zřetelně větší míru kritiky vůči druhým i vůči sobě. Typicky se setkáváme u pubescentů s emoční labilitou. (Langmeier, Krejčířová, 1998)

Souběžně s těmito psychickými změnami dochází k „*novému sociálnímu zařazení jedince, které se odráží v odlišném očekávání společnosti, pokud jde o jeho chování a výkony, i v měnícím se pojetí vlastní role a nově reflektovaného sebepojetí.*“ (Langmeier,

Krejčířová, 1998, s. 138) Autoři dále dodávají, že následkem vnímání změn jak vlastních, tak změn v přístupu okolí, vzniká u dospívajícího touha po dospělejším postavení, ale zároveň také určitá nejistota, v některých případech až úzkost. V souvislosti se změnami hraje tedy okolí velmi důležitou roli – autoři zmiňují sociální, ekonomické a kulturní faktory a také výchovné působení významných osob v prostředí dospívajícího. (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 138)

1.3 Typy přirozeného prostředí výchovy s důrazem na jejich roli v období pubescence

Tím se postupně dostáváme k jednotlivým typům prostředí a jejich roli v životě dospívajícího. Jak jsem již zmínila v předchozích částech práce, využiji zde dělení Knotové (2014) s přihlédnutím k jiným autorům. Autorka dělí přirozená prostředí výchovy na rodinné, školní, lokální a skupinové, pracovní a volnočasové. Pracovní prostředí v této práci vynechám, jelikož jak autorka sama zmiňuje, „*probíhá v něm socializace dospělého člověka.*“ (Knotová a kol., 2014, s. 43)

1.3.1 Rodinné prostředí

Rodina je „*základní jednotka každé lidské společnosti, funguje jako primární společenská skupina osob spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za péči a výchovu svých dětí.*“ (Dunovský in Procházka, 2012, s. 102) Kraus dodává, že právě rodina funguje v procesu socializace jako nejvýznamnější činitel, který ovlivňuje rozvoj osobnosti, jelikož stojí u jeho počátku. (Kraus, 2008)

Knotová tento význam v procesu socializace vysvětluje tak, že v „*rodinném prostředí se lidé učí reagovat na svět kolem sebe, na situace, v nichž se postupně ocitají. Učí se v nich celý život osvojovat a hrát sociální role.*“ (Knotová a kol., 2014)

Ačkoliv je tento socializační vliv rodiny celoživotní, můžeme v průběhu života jedince zaznamenat určité změny. Zaměřím se tedy na to, jakou roli má rodina v životě dospívajícího.

V pubescenci patří k nejvýznamnějším úkolům emancipace od rodiny a vymanění se z přílišné závislosti na ní. (Havighurst in Langmeier, Krejčířová, 1998). Jak uvádí Vágnerová, toto zvyšování míry samostatnosti je přirozenou součástí psychického vývoje, ovšem právě v tomto období je tento emancipační proces nejnápadnější. (Vágnerová, 2000)

To, jak náročný bude pro rodinu tento emancipační proces, je do velké míry závislé na dosavadních vztazích s rodiči a na tom, jaký výchovný styl rodiče prosazují. Toto popisuje Jedlička, který říká, že „*bouřlivý emancipační kvas je patrný zejména tam, kde jsou dřívější vztahy s rodiči vnímány jako neuspokojivé nebo vadné. Ohrožující může být jak zavrhuje a trestající autoritářská výchova, kterou už dále nechtějí snášet, tak i přesprávaná pečující, veškeré aktivity podvazující rodičovská obětavost.*“ (Jedlička, 2004)

V každém případě může být období pubescence pro rodiče dítěte poměrně náročnou etapou. Některé výzkumy dokazují, že se stoupajícím věkem dítěte klesá v rodině spokojenost s rodinným životem. (Alan in Matoušek, 2003)

Dalším typickým znakem postoje pubescentů k rodičům je zvýšená kritičnost. Dospívající často zpochybňuje hodnoty a normy rodičů, a rodiče proto ztrácejí své dosud poměrně výsadní postavení v životě dítěte. Tato kritičnost však může být projevem nejistoty v procesu emancipace, vzhledem k alespoň zdánlivě slábnoucí závislosti na rodině. (Vágnerová, 2000)

I přes tento vzdor vůči rodičovské autoritě přetrvává za normálních okolností pozitivní citový vztah k rodičům, ačkoliv vnější projevy tomu nemusí odpovídat. Pubescenti si však udržují základní hodnoty, které v rodině získali. Dochází tak k určité konfrontaci protichůdných postojů. „*Mnozí dospívající vyjadřují přání, aby jejich rodiče byli jiní a méně je omezovali, ale přesto svým chováním prozrazují, že sami pociťují potřebu vedení a přiměřené kontroly.*“ (Langmeier, Krejčířová, 1998, s. 150)

1.3.2 Školní prostředí

Definici školy nacházíme například v Pedagogickém slovníku, který říká, že škola je „*společenská instituce, jejíž tradiční funkcí je poskytovat vzdělání žákům příslušných věkových skupin v organizovaných formách podle určitých vzdělávacích programů.*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 238)

Zabezpečení vzdělání je tedy primárním požadavkem kladeným na školu. V současné době je však požadováno i plnění náročných úkolů v oblasti výchovy. (Knotová a kol., 2014) Právě výchova je podle Krause (2008) primární záležitostí ve výchovných zařízeních, kam spadají i školy všech typů a stupňů. Cíle a funkce výchovných zařízení by měly odrážet potřeby a požadavky společnosti, což není jednoduchý úkol.

V současnosti patří mezi tyto potřeby vychovávat děti tak, aby byly schopny uspět v dnešní době, která je globálně otevřená, informačně propojená a multikulturní (Procházka, 2012). Další důraz by měl být kladen na schopnost přizpůsobit se rychlým změnám dnešního světa a reagovat na ně, ale také vybavit děti „větší zodpovědností za jednání své i druhých a posilovat v mladé generaci altruistické tendence a solidaritu.“ (Kraus, 2008)

Škola je důležitým socializačním činitelem. Nastává zde proces scholarizace, v rámci kterého se dítě stává žákem, a tak „dojde k jeho začlenění do systému institucionálního vzdělávání a výchovy.“ (Procházka, 2012, s. 127) Zároveň zde ale probíhá socializace přirozená, protože se dítě stává i spolužákem – je tedy součástí určité sociální skupiny, kterou školní třída bez pochyby je, vzniká zde významný vliv vrstevníků. (Procházka, 2012) Ve škole vznikají „emočně sycené vrstevnické vztahy, které mají v dalším vývoji mladého jedince stále větší význam.“ (Kraus, 2008, s. 108) Ve školních třídách můžeme vnímat tzv. třídní klima, které odráží dlouhodobější vztahové a citové naladění panující ve třídě. (Kraus, 2008)

Ačkoliv je školní prostředí místem pro pozitivní rozvoj osobnosti vlivem socializačních a výchovných procesů, vyskytují se zde i nepříznivé sociální jevy. Ve školách se tedy dítě může konfrontovat se sociálně patologickými jevy a rizikovým chováním. Výskyt těchto fenoménů je ve školách stále větší a věk žáků, kterých se tyto jevy dotýkají, se snižuje. (Procházka, 2012) Mezi tyto rizikové jevy patří například šikana, záškoláctví, užívání návykových látek, poruchy příjmu potravy nebo sexuálně rizikové chování. (Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže, 2017, [online])

V pubescenci se poměrně zásadně mění přístup k učení a k učivu. Role žáka je nyní vnímána spíše jako určitá nezbytnost, která nemá zásadní význam. Cílem vzdělávání už není to, aby žák získával nové znalosti a rozvíjel se – tato funkce školy, stejně jako dosahování dobrého školního prospěchu, je pubescenty vnímána jako hodnota dospělých. V pubertě mají pro dospívajícího větší význam hodnoty vrstevnické skupiny, které v tomto směru vyjadřují neochotu učivu věnovat více času, než je nezbytně nutné. Žáci chtějí docílit toho, aby školou procházeli bez větších potíží s minimem vynaloženého úsilí. (Vágnerová, 2000)

I ve školním prostředí vnímáme u pubescentů zvýšenou kritičnost. Dospívající „zpochybňují význam mnoha školních znalostí, které považují za samoučelné.“ (Vágnerová, 2000, s. 235) Autorka dodává, že pubescenti zároveň odmítají učivo, které je pro ně nesrozumitelné a nejasné, jelikož vyvolává nejistotu, se kterou se již sami o sobě vyrovnávají obtížně. (Vágnerová, 2000)

Říčan (2014) zmiňuje i výraznou kritiku vůči učitelům, které dospívající vnímají stejně jako svoje rodiče a další dospělí jako autoritu, které je potřeba se vzepřít. Učitelé tak často bývají terčem posměšků a třída pohotově reaguje na všechny chyby a nedostatky, které učitel projeví. Postavení učitele, které dosud bylo žákovi nadřazené, přestává být nedotknutelné a žáci přestávají bezvýhradně akceptovat jeho názory a rozhodnutí. Antipatie vyjadřují dospívající především k těm učitelům, kteří zdůrazňují svoji moc a autoritu. Často ale s učitelem své postoje nekonfrontují, protože formálně jsou vůči učiteli stále v podřízeném postavení. Svou nelibost vůči učiteli proto sdílejí spíše se svými vrstevníky, kde s největší pravděpodobností naleznou pochopení. (Vágnerová, 2000)

1.3.3 Lokální prostředí

Lokální prostředí je další ze zásadních činitelů výchovy a vývoje osobnosti jedince. Zahrnuje v sobě celé spektrum faktorů – ať už geografických, tak i sociokulturních. Nejedná se tedy jen o podmínky přírodního charakteru, ale také o všechny sociální hodnoty a normy, které jsou vlastní lidem, kteří v daném prostředí žijí. (Knotová a kol., 2014)

Procházka (2012, s. 122) vysvětluje, že toto prostředí „vytváří kulisu, v níž se odehrává náš vývoj, naše výchova, ale disponuje i rysy, jež mají významný formotvorný charakter.“ Lokální prostředí má tedy jak přímý, tak nepřímý vliv na lidskou osobnost.

Kraus (2008) rozděluje lokální prostředí na dva základní typy – prostředí městského a venkovského charakteru. Ačkoliv se tato dvě prostředí v poslední době navzájem přibližovala a rozdíly se spíše smývaly (hlavně vlivem modernizace venkovského prostředí), stále můžeme vnímat určité odlišnosti. Hlavní rozdíl najdeme především v dostupnosti služeb a institucí, kdy obyvatelé venkova mají výrazně menší možnosti oproti lidem žijícím ve městech. I životní styl se v závislosti na charakteru prostředí liší.

Knotová (2014) v souvislosti se společenským vývojem lokálního prostředí zmiňuje i změnu v rovině sociálních kontaktů. Rozpadem sousedských vztahů se vytrácí pocit určité sociální sounáležitosti, a tudíž je lokální prostředí spíše vyjádřením příslušnosti k dané geografické oblasti. Tato změna může mít sociální i psychické následky a může být původcem pocitu osamělosti. Ve městech se tento rozpad projevuje pocitem anonymity, který „vede k poklesu společenské kontroly s důsledky projevujícími se např. nárůstem negativních společenských jevů.“ (Knotová a kol., 2014, s. 39)

1.3.4 Skupinové prostředí

Skupinové prostředí má dvě základní formy – skupiny formální a neformální. Do neformálních skupin spadá i prostředí vrstevníků, které je významným výchovným činitelem. Vrstevnické skupiny vznikají v dospívání spontánně na základě společné potřeby a zájmu. (Knotová a kol., 2014)

Význam těchto skupin popisuje Kraus (2003, s. 90): „*Vrstevnické skupiny mají značný vliv na rozvoj osobnosti, a to jak ve smyslu pozitivním, tak negativním. Patří často k referenčním sociálním skupinám, tzn. skupinám, s nimiž se jedinec identifikuje nebo by se rád identifikoval. Proto také přebírá jejich normy chování, postoje, hodnoty.*“

Ačkoliv vrstevnické vztahy navazují děti od raného dětství, právě v období dospívání je jejich význam zásadní. To vyplývá z postupné emancipace od rodiny, kterou jsem popisovala v předchozí části práce. Na rozdíl od dospělých nemají vrstevníci na jedince nároky ve smyslu plnění určitých povinností nebo dodržování určitých pravidel. Vrstevníci v určité skupině si navzájem poskytují oporu, empatii a pocit sounáležitosti, kterou již nenacházejí ve svých autoritách v podobě rodičů. Svě vrstevníky vidí jedinec jako plnohodnotné a dostatečně vyspělé osoby, což je v protikladu s jeho kritickým hodnocením dospělých. (Kot'a, 2015)

Vrstevnická skupina je pro dospívajícího jedince zároveň oporou v nacházení vlastní identity a sebepojetí. Právě příslušností k dané skupině a přijetím jejích hodnot se snižuje vlastní zodpovědnost za hledání sebeobrazu – je jednodušší splynout se skupinou a vymezit se charakteristikami ne vlastními, ale skupinovými. Tato skupinová identita posiluje pocit sebejistoty, který by jinak pro dospívajícího bylo obtížné nalézt. (Vágnerová, 2000)

Bohužel, tento vliv vrstevnické skupiny může být pro rozvoj osobnosti pubescenta i negativní. Může za to především touha po tom, aby jej vrstevníci v partě nebo ve školní

třídě přijímali a v ideálním případě o něm měli i co nejlepší mínění. Říčan (2014) vysvětluje, že odsudek vrstevnické skupiny představuje pro dospívajícího velkou hrozbu. *„Kvůli ní pubescent raději riskuje i dost vážný konflikt s rodiči a učiteli. Zvláště tam, kde v rodině chybí solidní citové zázemí, podléhá pubescent vrstevníkům až nebezpečně. Snaží se být za každou cenu populární, nebo aspoň nevybočovat. Je pak třeba překvapivě sugestibilní vůči partě, dá se vyhecovat k jednání, které neodpovídá jeho povaze: opije se, zkouší drogu, provokuje bezpečnost, zachová se bezohledně ke starému člověku.“* (Říčan, 2014, s. 184)

1.3.5 Volnočasové prostředí

Volnočasové prostředí má velký vliv na utváření životního stylu. Jedinci v něm realizují různé aktivity ve svém volném čase. Tato prostředí mohou být velmi různorodá a přináší různé příležitosti pro seberealizaci. (Knotová a kol., 2014)

U dětí můžeme použít termín volný čas v podstatě až ve školním věku, kdy teprve mají děti určité povinnosti a vzniká zde rozdíl mezi časem stráveným ve škole a časem, který mohou trávit volně. Mladší školáci již sice mají určité tendence a preferované zájmy, většinu volného času jim však stále organizují rodiče. (Řehulka, 1994)

Právě to se mění v průběhu pubescence. Vzhledem k touze po osamostatnění a po samostatném rozhodování vnímají dospívající případnou snahu dospělých o organizaci jejich volného času jako manipulativní tendence. Přesto je však potřeba věnovat zájmům pubescenta určitou pozornost, jelikož odrážejí jeho aktuální osobnostní i hodnotové nastavení. (Řehulka, 1994)

Volnočasové aktivity mají svůj význam i jako protektivní faktor jedince. Sobotková (2012, s. 84) uvádí, že resilientní děti *„mají obvykle nějaký koníček, ve kterém se jim daří, a to posiluje jejich sebevědomí.“* Protektivním faktorům a pojmu resilience se budu věnovat v této práci později.

V první kapitole jsem popsala, jaký vliv má sociální prostředí jedince na jeho osobnost. Věnovala jsem se pojmům socializace, výchova a adaptace, které mají v kontextu stěhování svůj význam. Dále jsem popsala specifika vývojového období pubescence a role jednotlivých typů přirozeného prostředí v životě dospívajícího. Znalost těchto prostředí je v problematice stěhování zásadní, jelikož změna bydliště znamená změnu ve všech těchto sférách.

2 Stěhování jako náročná životní situace

V předchozí kapitole jsem popsala jednotlivé typy prostředí, které hrají roli v procesu socializace v životě dětí v období pubescence. Pro potřeby své bakalářské práce jsem se zaměřila na stěhování, které pro dítě současně znamená i změnu školy. Následkem takové změny bydliště tedy dítě ztrácí svá známá prostředí a musí se adaptovat na nová (viz adaptace v předchozí kapitole). V této kapitole se budu věnovat tomu, kolika dětí se stěhování týká, jakou životní situaci stěhování představuje a jaké podpůrné faktory mohou pomoci lepšímu zvládnutí takové situace.

2.1 Stěhování v České republice

Pro lepší vhléd do dané problematiky je samozřejmě dobré zjistit, kolika lidí se stěhování v našich podmínkách týká.

Data o stěhování obyvatel v rámci České republiky poskytuje především Český statistický úřad. Podle něj je stěhování definováno jako „*změna trvalého bydliště či dlouhodobého pobytu osoby za hranice určité územní jednotky.*“ (Český statistický úřad, 2016, [online])

V České republice změni obec svého bydliště přibližně dvě stě tisíc osob každý rok. Například v roce 2011 se do jiné obce přestěhovalo celkem 231,7 tisíc osob a mezi lety 2001 až 2011 se počet přestěhovaných v rámci České republiky dostává k číslu 2,4 milionu obyvatel. Z této statistiky vyplývá i to, zda se obyvatelé stěhují v rámci jednoho kraje, případně za jeho hranice. Nejčastěji se obyvatelé České republiky stěhovali pouze v rámci jednoho kraje (63,9%), zbylých 36,1% se přestěhovalo do jiného kraje. (Migrace v České republice, ČSÚ)

Můžeme dedukovat, že ve většině případů, kdy rodina opustila kraj, ve kterém dosud bydlela, znamenalo toto stěhování pro děti i změnu školy. Neexistuje ovšem dostupná statistika, která by dokládala počet dětí, které z důvodu změny bydliště začaly docházet do jiné školy.

Absolutně nejčastějším proudem migrace obyvatel ČR je stěhování z Prahy do sousedního Středočeského kraje. Takto se v letech 2005 až 2015 přestěhovalo asi 165 tisíc obyvatel. (Frelich, 2016, [online])

Stěhování se tedy týká poměrně velkého množství osob, ačkoliv oproti jiným státům, a především Spojeným státům americkým, jsou Češi poměrně usedlým národem a nestěhují se tak často (Matějček, Dytrych, 2002).

S tím souvisí i zjištění agentury STEM/MARK, která v roce 2014 uspořádala výzkum, kde zjišťovala, zda jsou Češi ochotni se přestěhovat za prací. Z výzkumu vyšlo najevo, že necelá polovina respondentů v produktivním věku by byla ochotna změnit bydliště z pracovních důvodů. Tento údaj je však v rozporu s dosavadními statistikami, které dokazují, že v minulosti podstoupilo stěhování kvůli nové pracovní pozici pouze 16% Čechů. Většina souhlasných odpovědí ovšem pocházela od mladších respondentů (do 29 let věku), u kterých prozatím nelze ověřit, zda je jejich ochota ke změně bydliště skutečná. Agentura dále zjišťovala i důvody bránící takovému rozhodnutí. „*Hlavním důvodem proti stěhování je přetrhání vazeb se stávajícím prostředím. Může mít podobu starosti o rodiče, opuštění přátel či známých, nebo dosavadního bytu či domu. Dalšími významnými překážkami jsou snaha, aby děti neztratily své kamarády, nebo vlastní nedostatečné jazykové vybavení. Obavy z nového prostředí či náročnost stěhování jsou s odstupem až na dalších příčkách.*“ (STEM/MARK, 2014, [online])

Z výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění vyplývá, že „*celkově tři pětiny obyvatel ČR starších 15 let (61%) se v dosavadním průběhu života alespoň jednou přestěhovaly, přičemž 25% se přestěhovalo pouze jednou, 19% stěhování zažilo dvakrát, 11% změnilo své bydliště třikrát a 6% uvedlo, že se ve svém životě stěhovalo více než třikrát. 39% respondentů naopak v šetření uvedlo, že se nikdy nestěhovalo.*“ (Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2003, [online])

Je ovšem nutné si uvědomit, že do tohoto celkového počtu jsou zahrnutí právě obyvatelé od 15 let věku, kdy ještě s velkou pravděpodobností nejsou sociálně osamostatnění od rodičů, a proto se stěhují s nimi. Autoři tiskové zprávy, ve které jsou výsledky výzkumu prezentovány, tedy vysvětlují, že pokud tuto věkovou skupinu (15 – 19 let) vyjmu z celkového souboru respondentů, zjišťují, že nikdy se nestěhovalo 82% z nich. (Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2003, [online]). Z toho tedy můžeme odvodit, že se změnou bydliště má zkušenost asi 18% osob do 19 let věku.

Konkrétní počet dětí, které změnilo obec svého bydliště, uvádí další ze statistik ČSÚ. Mezi lety 2001 a 2007 počet stěhujících se dětí od 0 do 14 let stoupal, přičemž v roce 2007 dosáhl celkového čísla 48 065. (Český statistický úřad, 2014, [online])

Stěhování se tedy v České republice dotýká poměrně malého množství dětí, jejich počet však není zanedbatelný a možná právě fakt, že změna bydliště v dětství zde není úplně běžným jevem, může tvořit rozdíl mezi přestěhovaným dítětem a jeho nově nabytou sociální skupinou.

2.2 Stěhování jako krize

Vzhledem k tomu, jaké změny s sebou stěhování na delší vzdálenost přináší, můžeme jej považovat za určitou náročnou životní situaci nebo krizi, která s sebou nese i určitou míru zátěže na psychiku člověka.

Psychologové Holmes a Rahe vytvořili tabulku životních událostí, které v životě dospělého člověka způsobují stresovou zátěž. Každá z těchto událostí je bodově ohodnocena dle své závažnosti, přičemž maximum bodů je 100 (úmrtí partnera). Součet bodů za poslední rok života poté určuje míru ohrožení stresovými vlivy. Stěhování je v této tabulce ohodnoceno dvaceti body, pokud ale přihlídneme na možné související události, jako například změna školy (20 bodů), změna životních zvyklostí (24) nebo změna životních podmínek (25 bodů), dostáváme číslo mnohem vyšší. (Honzák in Vodáčková a kol., 2012).

Obdobu této tabulky, ovšem pro určení stresové zátěže školáků, vytvořila psychologka M. Stoppardová. Zde je stěhování nebo příchod do nové školy ohodnocen 26 body, ale opět v tabulce nacházíme i další události, které se ke změně bydliště mohou vázat – například změna přítele (18 bodů), změna učitele či třídy (39 bodů) nebo stěhování kamaráda jinam (20 bodů). (Stoppardová in Novák, 2012, [online])

Jak ale uvádí Gjuričová a Kubička (2009, s. 215), „*pokusy vytvořit obecně platnou škálu závažnosti životních změn a s tím spojeného prožívání stresu nebyvají užitečné. Bytostná ztráta není totiž určována zdaleka jen obsahem, ale především významem. Tento význam je konstruován a sdílen v komunitě a zároveň má intimní osobní rozměr.*“ S tímto individuálním významem souvisí i další fakt, který autoři zmiňují – a to ten, že bytostná ztráta se může týkat velmi různorodých fenoménů. Mezi těmi uvádějí i ztrátu domova nebo očekávaného průběhu života. (Gjuričová, Kubička, 2009) Právě tyto fenomény logicky souvisejí se změnou bydliště.

Zdůvodnění, proč pro dítě představuje změna bydliště větší ohrožení stresovými faktory, je především v jeho nesvobodě. Vzhledem k tomu, že nezletilí jsou ve většině případů závislí na svých rodičích, jsou nuceni pasivně přijmout jejich rozhodnutí se

přestěhovat. Stejně tak dítě nemusí sdílet s rodiči důvody, kvůli kterým je změna bydliště nutná (lepší pracovní příležitosti, finanční důvody). Často tedy musí stěhování podstoupit i přes to, že oni sami si přejí zůstat na stejném místě. (Matějček, Dytrych, 2002) Tento jev popisují i autoři britské studie, která zkoumala vliv stěhování na zdraví jedince. Podle nich je pro děti těžší vyrovnat se se zpřetrhanou sociální sítí a prostředím proto, že jim změna bydliště neposkytuje tolik přínosů jako dospělým, kteří díky stěhování mohou například získat lepší zaměstnání. (Morris et al., 2016)

Na rozdíl od krizových situací traumatických, které se vyznačují svou nepředvídatelností, patří změna bydliště mezi krize v důsledku životních změn. (Kraus, 2008). Vodáčková a kol. (2012) tyto krize označuje jako tranzitorní – to znamená, že vycházejí z událostí, které lze očekávat, protože jsou přirozenou součástí vývoje jedince.

Jedlička (2004) uvádí stěhování jako příklad situace, která může být spouštěčem krize z životních změn. K takové krizi může dojít, když se jedinec ocitá v cizím prostředí, bez dosavadních sociálních vazeb, mimo své obvyklé kontakty, a tudíž pravděpodobně bez možnosti přátelské pomoci. Toto logicky nastává v případě, kdy se dítě stěhuje do místa, kde nemá navázaná přátelství a jeho možnost kontaktu s dosavadními známými (spolužáky, kamarády mimo prostředí školy, některými členy rodiny) je obtížnější.

2.3 Stěhování jako krize s přihlédnutím k období pubescence

Prožívání dospívajících jsem přiblížila již v kapitole, která se věnovala přímo tomuto vývojovému období. Na již zmíněné jevy, se kterými se v období pubescence setkáváme, jako například jistá emoční labilita, nyní navážu v kontextu krizových situací.

Právě úlohu citové nestability v překonání krize zmiňuje Jedlička a dále vysvětluje, proč je krize u dětí, potažmo dospívajících, nebezpečnější než u dospělých. Dospělí si většinou uvědomují, že i když je krize z počátku zničující, nepředstavuje něco absolutního a nepřemožitelného, a dokáží krizi vnímat jako běžnou součást života. Dospívajícímu tento nadhled chybí, jelikož s prožíváním a zvládnutím krize nemá dostatečné zkušenosti. (Jedlička, 2004)

Autor dále zmiňuje tendenci mladistvých se v emočně vypjatých stavech vracet ke způsobům jednání, která odpovídají „vývojově nezralejším (infantilním způsobům reagování).“ (Jedlička, 2004, s. 196) Pokud v takovém případě selže sebekontrola mladistvého, může dojít ke zkratovému jednání, projevujícím se například agresivním

chováním nebo afektovanými rozhodnutími, které mohou mít poměrně neblahé důsledky. (Jedlička, 2004, s. 197)

Pokud se zaměříme přímo na význam věku dítěte během stěhování, nacházíme hned několik zdrojů, které dokládají, že čím je dítě během stěhování starší, tím náročnější situaci pro něj změna bydliště znamená.

Tento fakt souvisí s takzvaným place attachmentem, tedy vazbou na místo. Teorii place attachmentu se zabývala například italská autorka Giuliani (2003), která tento pojem vysvětluje jako citové pouto, které si jedinec vytváří k místu, kde se narodil, kde žil nebo působil. Toto pouto je zároveň formováno ve vztahu k lidem, kteří na daném místě byli také. Autorka ve své práci uvádí výsledky několika výzkumů k dané problematice. Jeden z těchto výzkumů dokázal, že lidé, kteří změnili své bydliště po dvanáctém roce života, měli ke svému rodišti silné emoční pouto s nostalgickým nádechem, kdežto lidé, kteří se stěhovali dříve, měli na své rodiště pouze několik příjemných vzpomínek. (Hay in Giuliani, 2003)

Pojetí domova zesilující s přibývajícím věkem popisují i Matějček a Dytrych (Matějček, Dytrych, 2002, s. 100), kteří tvrdí, že „*čím je dítě starší, tím výraznější a pevnější formu jeho pojetí domova nabývá. Narušení tohoto pojetí je tedy s postupujícím věkem dítěte čím dál náročnější, a tedy i svým způsobem nebezpečnější.*“

Právě určitou nebezpečnost tohoto zprerhání vazeb s dosavadním domovem dokládají zahraniční výzkumy, které se zabývaly vlivem stěhování na dětskou osobnost. O těchto výzkumech a jejich výsledcích budu podrobněji hovořit v následující kapitole práce, uvedu zde však několik dokladů o následcích stěhování v souvislosti se stářím dítěte.

Rozsáhlý norský výzkum, který zkoumal vztah stěhování v dětství a možných následků v dospělosti, rovněž dokázal silnou souvislost. S přibývajícím věkem, ve kterém změna bydliště proběhla, se zvýšilo riziko neblahých následků v budoucnosti. (Tønnessen, Telle, Syse, 2016)

Ke stejnému závěru došli i autoři německého výzkumu, který se zaměřil na zjištění souvislosti mezi stěhováním v dětství a problémy s chováním. Zjistili, že negativní efekt stěhování rodiny je závislý na věku dítěte v průběhu tohoto stěhování, a projevuje se především v problémech ve vrstevnických vztazích. To autoři vysvětlují

náročným vyrovnáváním se se ztrátou přátel a budováním nových vztahů. Tyto potíže zesilují, pokud dítě muselo kvůli stěhování změnit školu. (Tiesler a kol., 2012)

Právě změnu školy uvádí Matějček a Dytrych jako mnohdy nejzávažnější zátěž, kterou s sebou změna bydliště nese. Zdůrazňují, že právě ve školním věku mají pro dítě prvořadý význam jeho vztahy k vrstevníkům a obecně život ve skupině, a právě tento společenský život mu zajišťuje především prostředí školy. Zpřetrhání těchto vztahů pro dítě znamená narušení jeho duševní stability, ze kterého se nemusí lehce vzpamatovat. Autoři také zmiňují častý postoj dětí v předpubertálním a pubertálním věku ke změně bydliště, který je silně odmítavý – *„hájí tvrdošjně svoje zájmy ve smyslu, že se přestěhovat nechce, nechce ztratit svoje prostředí, ve kterém je zaběháno, ve kterém se cítí dobře, a kde je již vše „zmapováno“, jsou mu známa pravidla, co ho každý den čeká.“* (Matějček, Dytrych, 2002, s. 104) Souvisí to s jejich bezmocí v takové situaci a s absencí svobodné volby, kterou jsem zmiňovala již výše.

2.4 Protektivní faktory v souvislosti se stěhováním

V předchozí části textu jsem vysvětlila, proč můžeme stěhování vnímat jako určitou formu krize a jaká jsou specifika prožívání takové životní události v období pubescence. Nyní se zaměřím na takové faktory, které mohou dítěti pomoci krizi zvládnout a přijmout změnu bydliště tak, aby neohrozilo jejich psychiku.

Každý člověk se konfrontuje s životními nároky vlastními způsoby chování. Tyto postupy vyrovnávání se s krizovými situacemi nazýváme pojmem vyrovnávací (copingové) strategie. Ty mohou vést buďto k adaptivní, nebo maladaptivní reakci na nastalou situaci. (Vodáčková a kol., 2012)

Zároveň má každý jedinec určitou míru odolnosti vůči těmto zátěžovým situacím, tzv. rezistenci. S pojmem rezistence souvisí další pojem – resilience, který představuje schopnost se s problémy vyrovnat pružně, být odolný vůči stresu a houževnatý v řešení krizových situací. Resilienci je možné vhodnými metodami trénovat a posilovat. (Jedlička, 2004)

V otázce zvládnutí životních změn a náročných situací, kterou je i změna bydliště, tedy hraje velkou roli toto vnitřní nastavení dítěte. Svou roli ale mají i samozřejmě i další protektivní faktory. Protektivní faktory charakterizuje Šolcová (2009, s. 14) jako takové, které *„v interakci s nepřízní či protivenstvím redukuje nebo eliminují potenciální negativní účinek rizikových faktorů.“* Sobotková (2012) řadí mezi protektivní faktory dětí

a dospívajících například důvěrná přátelství, oblíbený koníček, pozitivní vztahy s širší rodinou a se sousedy nebo osoby, které jsou pro dítě pozitivním vzorem. Vzhledem k tomu, že se stěhováním mnoho z těchto vazeb zpretrhá, mají při změně bydliště velmi zásadní roli protektivní faktory v rodině.

Matějček a Dytrych (2002) zdůrazňují zásadní význam rodičovského postoje v souvislosti se stěhováním. Ačkoliv adaptace dítěte na novém místě závisí na mnoha faktorech, jako vedoucí označují autoři míru spokojenosti rodičů s přemístěním, to znamená, jaký postoj mají ke změně bydliště sami rodiče. Pokud se o této změně vyjadřují pozitivně, je pravděpodobnější, že i dítě přijme stěhování lépe. Pokud rodiče vyjadřují nespokojenost s očekávaným přestěhováním, dítě má tendenci tuto nespokojenost sdílet a vyjadřovat protest proti novému prostředí. Je tedy potřeba, aby rodiče nejenom zdůrazňovali objektivní výhody života na novém místě, ale aby zároveň dávali najevo, jak verbálně tak neverbálně, svou spokojenost s tímto rozhodnutím a snahu o poskytnutí podpory v této náročné situaci.

Význam smysluplné komunikace mezi rodičem a dítětem, kteří se snaží společně zvládnout určitý problém, zdůrazňuje i Jedlička (2004).

Na internetových stránkách určených rodičům můžeme najít různé články, které se věnují úspěšnému zvládnutí stěhování s dětmi. Jeden z těchto článků nabízí rodičům rady pro to, aby se dítě řádně rozloučilo se starým domovem a úspěšně přijalo ten nový. Mezi tyto rady patří například dostatečné vysvětlení důvodů, proč tato změna proběhne, trpělivé zodpovídání všech dotazů, které dítě má, a posilování pocitu bezpečí a jistoty. Dalším doporučením je návštěva nové školy ještě před nástupem do ní, seznámení se s okolím nového domova, zapojení dítěte do celého procesu stěhování a také dostatečný prostor pro to, aby se dítě mohlo seznámit s novým prostředím a navázat nové kontakty. Akcentovaná je potřeba trpělivého a vstřícného přístupu. (JáRodič, 2013, [online])

V této kapitole jsem se zaměřila specificky na samotné stěhování a na to, jakou situaci představuje v životě dítěte. Pomocí statistických údajů jsem zjistila, jaké množství osob v České republice má zkušenost se změnou bydliště. Dále jsem zdůvodnila, proč můžeme stěhování chápat jako krizovou situaci v životě dítěte a jaký faktor představuje v tomto kontextu období pubescence. V závěru kapitoly jsem se věnovala pojmu resilience a protektivním faktorům, které mohou ovlivnit prožívání dospívajícího v souvislosti se změnou bydliště a jeho adaptaci na nové sociální prostředí.

3 Vliv stěhování na osobnost dítěte a možný rozvoj poruchy chování

V předchozích kapitolách jsem se věnovala důvodům, proč je stěhování náročnou životní změnou a co všechno se následkem stěhování mění v sociálním prostředí dítěte. V této kapitole se zaměřím přímo na možné negativní důsledky změny bydliště na osobnost dospívajícího a na možnost vzniku poruchy chování vlivem této změny.

Nejprve se ale zabývejme samotným pojmem porucha chování. Definice tohoto pojmu se u různých autorů liší. Slowík (2016, s. 137) zahrnuje pod pojem poruchy chování *„problémy spojené s přizpůsobivostí v běžném sociálním prostředí, respektováním autorit a obecně přijímaných pravidel společenského soužití.“* Zajímavým způsobem popisuje poruchy chování Vojtová (2008), která je vnímá jako překážku v perspektivní cestě životem. Tato bariéra brání dítěti v rozvíjení dovedností, a tudíž i v naplnění jeho potenciality.

Poruchy chování nemůžeme zaměňovat za problémy chování, ačkoliv se často může zdát, že se jedná o podobný jev. Rozdíl nacházíme například v záměrnosti takového chování – u problémů chování je takové jednání účelné, kdežto jedinec s poruchou chování si nemusí uvědomovat, že se chová nevhodně. Oba tyto fenomény také vyžadují jiný intervenční přístup. Problémy chování můžeme řešit pedagogickými postupy, ovšem poruchy chování vyžadují speciálně pedagogickou intervenci. (Kaleja, 2013)

Poruchy chování nacházíme v desáté revizi Mezinárodní statistické klasifikaci nemocí a přidružených zdravotních problémů (dále označena jako MKN-10) pod označením F90 až F98 a názvem „Poruchy chování a emocí se začátkem obvykle v dětství a v dospívání.“ Definovány jsou zde poruchy chování takto: *„Poruchy chování jsou charakterizovány opakovaným a přetrvávajícím agresivním, asociálním nebo vzdorovitým chováním. Takové chování by mělo výrazně překročit sociální chování odpovídající danému věku, mělo by být proto mnohem závažnější než běžné dětské zlobení nebo rebelantství dospívajících a mělo by mít trvalejší ráz (šest měsíců nebo déle). Tento druh poruch chování však může být projevem i jiné psychiatrické poruchy a v takovém případě má být preferována příslušná diagnóza. Chováním, na němž je diagnóza založena, je na příklad nadměrné praní se nebo týrání, krutost k lidem nebo ke zvířatům, závažné destrukce majetku, zakládání požárů, krádeže, opakované lži, záškoláctví a útoky z domova, neobvykle časté a silné výbuchy vzteku a nekázeň. Pro diagnózu*

postačuje jedno z těchto typů chování, pokud je výrazné, nestačí však ojedinělý disociální čin.“ (WHO/ÚZIS ČR, 2014, [online])

Problémy chování i samotné poruchy chování se u dětí vyskytují v různé intenzitě a mají různě závažné projevy. Právě intenzita problémovosti je určující v tabulce vývoje poruch emocí a chování, kterou sestavil Bower (in Vojtová, 2008). V této tabulce rozdělil jednotlivá stádia vývoje poruchy chování podle jeho typických projevů do pěti stupňů:

1. stupeň – Dítě docela přirozeně reaguje na problémy denního života a vývoje, tyto reakce se nevymykají běžným očekáváním. Problémy v chování jsou v souladu s věkovými zvláštnostmi a prostředím, ve kterém se dítě nachází. Dítě zároveň dokáže svoje chování regulovat.
2. stupeň – Chování, které je reakcí na krizovou situaci v životě dítěte. Dítě se následkem této krize chová odlišně, než je pro něj typické, toto chování je ale vysvětlitelné právě aktuálním prožíváním krize.
3. stupeň – Tento stupeň vývoje poruchy chování se vyznačuje tím, že dítě má potíže s přizpůsobením se novým podmínkám a změnou v jeho sociálním prostředí a na základě těchto potíží se chová jinak, než by se od něj očekávalo. Stále je ale schopné se ovládat v prostředí školy a přizpůsobit se nárokům tohoto prostředí.
4. stupeň – Dítě v tomto stupni vývoje poruchy má již nevhodné chování zafixováno. Přijalo negativní sebeobraz, a proto svoje chování opakuje. Stále je však možné docílit pozitivní změny cílenou intervencí v jeho přirozeném prostředí.
5. stupeň – V tomto stádiu už jsou projevy poruchy chování natolik závažné, že je nutné dítě vyjmout z jeho aktuálního sociálního prostředí, jelikož není možné jej vzdělávat v rámci běžné školy. Dítě má své nevhodné chování velmi silně zafixováno a opakuje ho. V tomto případě je nutné na dítě působit celistvě. (Vojtová, 2008)

V tomto rozdělení figuruje obtížné přizpůsobování se změnám v sociálním prostředí, což je situace nastalá stěhováním. Sám Bower u třetího stupně vývoje poruchy chování uvádí, že *„problémy bývají posilovány např. změnou školy, stěhováním, častým střídáním učitele.“* (Vojtová, 2008, s. 51)

Porucha chování tedy může být i příznakem poruchy přizpůsobení. Právě poruchy přizpůsobení mají v MKN-10 samostatnou kategorii – nalezneme je zde pod označením F43.2.

V jejich definici nacházíme jako možný zdroj stresu i stěhování: „*Stavy subjektivních obtíží a emoční poruchy, které obvykle zasahují do sociální oblasti funkce i výkonu. Začínají v období adaptace na výraznou změnu životní situace nebo stresovou životní událost. Stresor může narušit integritu sociální sítě pacienta (úmrtí v rodině, bolestná ztráta drahé osoby, osamocení), široký systém sociálních opor a hodnot (stěhování, emigrace) nebo reprezentující velké vývojové přechody nebo krize (chození do školy, stát se rodiči, selhání v získání žádaného osobního postavení, důchod). Individuální predispozice nebo zranitelnost hraje důležitou roli v riziku vzniku a způsobu manifestace choroby z poruchy přizpůsobivosti, ale nicméně se předpokládá, že tato porucha nemůže vzniknout bez stresoru. Příznaky jsou různé, jako depresivní nálada, úzkost, strach (nebo jejich kombinace): pocit neschopnosti řešit situace, plánovat dopředu nebo pokračovat v současné situaci: určitý stupeň poruchy v provádění 9 běžných denních zvyklostí. Poruchy chování mohou být také přítomny, zvláště v dospívání. Dominující vlastností může být krátká nebo prolongovaná depresivní reakce nebo porucha jiných emocí a poruchy chování.*“ (WHO/ÚZIS ČR, 2014, [online])

Stěhování tedy může být jedním z faktorů jak pro vznik poruchy chování, tak pro vznik poruchy přizpůsobení, při které mohou být poruchy chování přítomny taktéž. O tom, jaké další faktory související se změnou bydliště mají roli v etiologii poruch chování a ve vývoji intenzity jejich projevů, budu blíže hovořit v následující části práce.

Poruchy chování mají velké spektrum projevů. Slowík (2016) mezi nejčastější z nich řadí zlozvyky, lhaní, krádeže, záškoláctví, útěky, toulání, agresivitu a šikanování, patologické závislosti, sexuální deviace a sebevražedné jednání. Dále ale zmiňuje, že hodnocení těchto projevů se může v různých společnostech lišit, jelikož každá společnost má odlišné nastavení sociálních norem a také odlišnou míru tolerance.

To, co je tedy v jedné společnosti považováno za nepřístojné a patologické, může být v jiné společnosti tolerováno. Rozdíly ve vnímání těchto projevů nejsou ovšem jenom na úrovni společenské, ale také individuální. Vágnerová (in Slowík, 2016) uvádí jako příklad chování žáka, které může jeden učitel vnímat jako agresivní a druhý jako projev asertivity.

Aby bylo možné tyto projevy hodnotit objektivně a diagnostikovat u dítěte poruchu chování, musí tyto projevy splňovat určitá diagnostická kritéria. Ta jsou určena již zmíněnou MKN-10. Rozlišujeme čtyři základní projevy poruch chování:

- „*agresivita nebo závažné náznaky ohrožení lidí nebo zvířat*
- *úmyslné poškozování věcí a majetku (např. vandalismus)*
- *opakovaná porušení domácích nebo školních pravidel, právní delikty*
- *stálé lhaní, vyhýbání se důsledkům svého chování nebo snaha získat výhody či věci hmotného charakteru nepoctivou cestou“ (Ptáček, 2006)*

Abychom tedy mohli diagnostikovat poruchu chování (resp. dětský psycholog či psychiatr, což jsou osoby oprávněné tyto poruchy diagnostikovat), musí dítě vykazovat alespoň tři z těchto základních projevů po dobu alespoň šesti měsíců. Izolovaný výskyt těchto projevů je poměrně běžnou součástí dětství a sám o sobě nepředstavuje psychiatrickou diagnózu. (Ptáček, 2006)

Slowík (2016, s. 140) dále doplňuje, že je přitom „*nutné brát v úvahu věk jedince, jeho osobní i rodinnou anamnézu, aktuální situaci a zdravotní i psychický stav.*“ Diagnostika těchto poruch je tedy komplexní záležitostí a je při ní potřeba velká míra opatrnosti.

3.1 Příčiny vzniku poruchy chování s důrazem na faktory související se stěhováním

Autoři zabývající se poruchami chování se shodují, že jejich etiologie má multifaktoriální povahu, což znamená, že za jejich vznikem stojí více různých příčin. Kaleja (2013, s. 17) uvádí, že mezi základní příčiny poruch chování se řadí primárně „*osobnostní charakteristiky a genetické dispozice člověka, oslabení nebo poruchy CNS, úroveň inteligence, vlivy rodinného a širšího sociálního prostředí, subdeprivační a deprivační zkušenosti jedince, subkultury a vrstevnické sociální prostředí, minoritní sociální skupiny a životní prostředí a jeho vliv na vývoj člověka.*“ Slowík (2016) považuje příčiny související se sociálním prostředím za ty, které v etiologii poruchy chování figurují nejčastěji.

Vojtová (2008) vysvětluje problematiku etiologie poruch chování poněkud komplexněji. Zabývá se nejprve rizikovými faktory v průběhu socializace dítěte, tedy takovými, se kterými se dítě může střetnout během svého vývoje a které mohou tento vývoj ohrozit, a poté samotnými příčinami poruch chování.

Rizika na cestě k dospělosti, tedy v procesu socializace, dělí autorka podle Walkera a Seversona. Ti rozdělili tato rizika do čtyř kategorií – rizika spojená s osobností dítěte, rizika spojená s rodinou dítěte, rizika spojená se společností – sociální sítí a rizika spojená se školou. (Walker, Severson, in Vojtová, 2008)

Mezi těmito riziky nacházíme některá, u kterých můžeme teoreticky najít souvislost se změnou bydliště. Ve skupině rizik spojených s osobností dítěte se vyskytují například „*slabé vazby; malou schopnost řešit problémy; malé sociální dovednosti*“ (Vojtová, 2008, s. 39), což jsou faktory, které souvisejí se schopností adaptace na nové prostředí a na zvládnání krizových situací. Jako rizika spojená se školou autorka řadí například „*pozici outsidera, slabou vazbu na školu, odmítání vrstevníky, sociální izolaci.*“ (Vojtová, 2008, s. 40) Můžeme dedukovat, že těmito jevy je dítě ohroženo po nástupu do nové školy při začleňování do skupiny neznámých spolužáků.

Dále se autorka věnuje samotným příčinám poruch chování. Ty rozděluje do dvou rovin – individuální a sociální. Často se však objevuje kombinace možných příčin z obou těchto skupin, a právě tímto propojením nabývá rozvoj poruchy chování na intenzitě. (Vojtová, 2008)

Jiné rozdělení etiologických faktorů poruch chování uvádí například Kocurová (in Slowík, 2016). Ta dělí tyto faktory na predisponující, preformující (socializační) a provokující. Mezi provokující vlivy řadí autorka i krizi nebo věkové období, což jsou faktory, které se shodují se změnou bydliště v období pubescence.

U českých autorů zabývajících se poruchami chování nenacházíme specifické informace o stěhování jako o možném faktoru rozvoje takové poruchy, v nedávné době se však v České republice realizoval výzkum, který se mimo jiné věnoval i vlivu stěhování na rodinu.

Tento výzkum uskutečnila pro Nadaci Sirius výzkumná agentura Median a cílem bylo zjistit, které faktory jsou pro české rodiny rizikové, a které naopak protektivní. Výzkum srovnával výskyt určitých fenoménů v rodinách z běžné populace v porovnání s rodinami, které byly v péči neziskových organizací. Ze závěrečné zprávy zjišťujeme, že výrazně častěji se stěhují ohrožené rodiny, přičemž autoři doplňují, že četnost stěhování „*může ovlivňovat zakotvení domácností a dětí v jejich sociálním okolí a její/jejich sociální kapitál související se schopností zvládat krizové situace.*“ (Nadace Sirius, 2016, [online])

Existuje ovšem poměrně velké množství zahraničních studií, které se věnovaly specificky souvislosti prožitého stěhování v dětství a negativních dopadů na osobnost jedince. Výsledky několika vybraných výzkumů uvedu v následující části práce.

3.2 Výsledky vybraných zahraničních výzkumů

V následující podkapitole uvedu výsledky vybraných zahraničních výzkumů, které se věnovaly souvislosti stěhování v dětství a jeho dopadem na život jedince – především na jeho zdraví, možný rozvoj duševní poruchy a jevy, které ohrožují kvalitu jeho života. Zaměřila jsem se především na výzkumy, které zohledňovaly i konkrétní věk dítěte při stěhování nebo četnost stěhování.

- **Childhood residential mobility and adult outcomes** (Tønnessen et al., 2016)

Tento norský výzkum je velmi zajímavý především kvůli použité výzkumné metodě. Jeho autoři analyzovali demografická data norských obyvatel narozených mezi lety 1965 a 1980. Z registru obyvatel autoři zjistili, kolikrát a v jakém věku změnili daní obyvatelé bydliště. Aby ověřili, jakou souvislost má prožité stěhování s kvalitou života v dospělosti, zaměřili se na čtyři fenomény – nedokončená střední škola, časné rodičovství (před dvacátým rokem života), nízký příjem a úmrtí v mladém věku s přihlédnutím k příčině smrti, především následkem nehody, sebevraždy nebo užívání návykových látek.

Díky této výzkumné metodě měli autoři k dispozici údaje o velkém množství osob. Celkově pracovali autoři s informacemi o téměř 950 000 obyvatelích.

Výsledky studie potvrdily, že stěhování v dětství zvyšuje riziko výskytu všech výše zmíněných fenoménů v dospělosti. Toto riziko navíc stoupá s přibývajícím počtem zažitých stěhování a především s věkem dítěte, kde rozdíl mezi změnou bydliště v raném dětství a v dospívání je opravdu znatelný.

Problémem tohoto výzkumu je však neznalost důvodů, které vedly ke změně bydliště a které by teoreticky mohly být pro dítě více ohrožující než samotné stěhování. Stejně tak studie nezohledňuje to, zda dítě muselo kvůli stěhování změnit školu a jak se tedy změnilo jeho sociální okolí. (Tønnessen et al., 2013)

- **Full spectrum of mental disorders linked with childhood residential mobility** (Mok et al., 2016)

Autoři této dánské studie využili podobné výzkumné metody jako u předchozího zmíněného výzkumu. Analyzovali data o Dánech narozených mezi lety 1971 a 1997 rodičům, kteří se taktéž narodili v Dánsku. U těchto obyvatel sledovali skupinu těch, kteří se do svých čtrnácti let přestěhovali za hranice své dosavadní obce, což je rozdíl oproti již zmíněné norské studii. Autoři výzkumu tuto podmínku určili proto, aby dodrželi předpoklad, že dítě ztratilo kvůli stěhování své dosavadní sociální vazby.

Dále autoři využili registru psychiatrických pacientů a srovnáním těchto výzkumných dat sledovali souvislost mezi prožitým stěhováním a výskytem duševní poruchy, konkrétně zneužíváním návykových látek, poruchami osobnosti, schizofrenií, poruchami nálad, úzkostnými poruchami a poruchami příjmu potravy. V souvislosti s poruchami chování je zásadní především tzv. antisociální porucha osobnosti – podle Ptáčka (2006) se právě tato porucha objevuje v dospělosti u téměř poloviny jedinců, kterým byla diagnostikována porucha chování v dětství.

Výsledky výzkumu potvrdily, že stěhování v dětství zvyšuje riziko výskytu duševních poruch, a to především těch, které bývají spojovány s poruchami chování – tedy antisociální poruchou osobnosti a zneužíváním kanabinoidů. Právě u těchto dvou poruch bylo riziko v souvislosti se stěhováním nejvyšší. Autoři dále zjistili, že tato korelace stoupá s přibývajícím věkem a počtem stěhování, přičemž nejvýraznější vzestup rizika zneužívání návykových látek a výskytu antisociálního chování byl zpozorován u jedinců, kteří se stěhovali ve věku 13 a 14 let, tedy v období pubescence.

Problém tohoto výzkumu je podobný jako u většiny ostatních studií, tedy že za rozvojem duševní poruchy může stát jiná příčina než samotné stěhování. Autoři uvádějí, že častá změna bydliště může být projevem rozvrácených rodinných poměrů, a právě ty mohou být výraznějším faktorem při rozvoji poruchy.

V závěru studie autoři zdůrazňují, že stěhování je zdrojem stresu jak pro rodiče, tak pro děti, především pokud se děti nepodílejí na rozhodnutí o něm, a také riziko, které s sebou přináší ztráta sociálních vazeb následkem změny prostředí a školy. (Mok et al., 2016)

- **Childhood residential mobility and multiple health risks during adolescence and adulthood** (Dong et al., 2005)

Tento americký výzkum retrospektivně analyzoval výsledky jiné studie, tzv. Adverse childhood experience study, která zkoumala dopad nepříznivých zkušeností v dětství na zdraví jedince. Mezi tyto nepříznivé zkušenosti patří například syndrom CAN, domácí násilí a jiné projevy silně dysfunkčního rodinného soužití. Jako jevy související se zdravím určila těchto šest proměnných: depresivní projevy, sebevražedné pokusy, alkoholismus, tabakismus, předčasný začátek sexuálního života a těhotenství v nezletilosti. Data z této obsáhlé studie obsahovala i informace o změnách bydliště, autoři se proto zaměřili právě na výskyt jevů ohrožujících kvalitu života v souvislosti s těmito změnami.

Autoři zjistili, že všechny tyto jevy se častěji vyskytují u těch, kteří se v dětství stěhovali – především u těch, kteří zažili více změn bydliště. Tento výsledek ovšem vysvětlují tak, že časté stěhování je fenoménem, který nacházíme u nefunkčních rodin, ve kterých děti prožívají nepříznivé zkušenosti, a právě ty jsou významnějším činitelem pro budoucí život a zdraví jedince.

Autoři dále poukazují na to, že pokud dítě ztratí svůj sociální kapitál, může ve snaze zapadnout do nové sociální skupiny využít negativního chování, a zároveň se touto ztrátou může snížit jejich odolnost vůči dalším změnám prostředí. (Dong et al., 2005)

- **School moves, coping and achievement: models of possible interactions** (Boon, 2011)

Následující studii jsem se rozhodla představit především kvůli autorčiným poznámkám k tématu, spíše než kvůli jeho výsledkům.

V této australské studii autorka pomocí dotazníkového šetření hledala souvislost mezi stěhováním a dosahováním školních výsledků, zkušeností s krátkodobým vyloučením z výuky a vyrovnávacími strategiemi v situacích, kdy žáci ve škole zažívají neúspěch. Do této studie se zapojilo více než tisíc studentů středních škol.

Autorka dokázala souvislost mezi stěhováním a zvýšeným počtem krátkodobých vyloučení ze školy. Také zjistila, že žáci, kteří se v průběhu dětství stěhovali, užívají jiných copingových strategií při školním neúspěchu než ti, kteří se nestěhovali.

Zajímavý je ovšem autorčin komentář k výsledkům výzkumu. Autorka prokázala, že pokud dítě využívá pozitivních vyrovnávacích strategií, nemá stěhování tak výrazný neblahý vliv na jeho školní výsledky. Je tedy zásadní, aby změnu bydliště vnímalo jako pozitivní změnu a aby rodina dítěti v takové situaci poskytla maximální podporu. Za takových podmínek je pro dítě jednodušší se adaptovat na nové prostředí a zároveň užívat pozitivních copingových strategií ve škole, tudíž dosahovat lepších školních výsledků a vyvarovat se problémů. (Boon, 2011)

Všechny vybrané výzkumy potvrdily, že stěhování má určitý vliv na kvalitu života jedince. To se projevuje v souvislosti s rozvojem duševní poruchy, užíváním návykových látek, antisociálním jednáním nebo horšími školními výsledky. Zároveň výzkumy potvrdily i korelaci s počtem stěhování a stoupajícím věkem, kdy ke změně bydliště došlo. Stěhování v období pubescence s sebou tedy nese i výraznější dopad na osobnost jedince.

Autoři všech vybraných výzkumů zdůrazňují, že stěhování pro dítě znamená ztrátu dosavadního sociálního prostředí a sociálního kapitálu, a představuje tedy náročnou událost spojenou se stresem a velkým nárokem na adaptaci.

Stejně tak autoři poukazují na to, že časté stěhování je fenoménem, se kterým se setkáváme u dysfunkčních rodin. Narušené rodinné vztahy mohou mít výraznější vliv na osobnost dítěte než stěhování samotné, což je fakt, ke kterému je nutné přihlédnout. Znamená to však určitý signál pro ty, kteří přijdou s rodinou do styku, například učitelé ve škole, kam dítě dochází – časté stěhování může předznamenávat problematické rodinné prostředí a je potřeba mu věnovat pozornost.

V neposlední řadě autoři zdůrazňují, že to, jak je dítě schopné se na nové prostředí adaptovat a zároveň se vyrovnat s nastalým stresem, je do velké míry závislé na podpoře rodiny a pozitivním přístupu k takové změně.

Vzhledem k prokázaným negativním vlivům na dětskou osobnost můžeme ovšem předpokládat, že je stěhování určitým faktorem při rozvoji problému s chováním nebo poruchy chování. To potvrzují i určité definice poruch chování a teorie jejich vzniku a vývoje, které jsem uvedla na začátku této kapitoly.

4 Výzkumné šetření

Cílem výzkumného šetření je zjistit konkrétní zkušenosti jedinců, kteří se v období pubescence stěhovali a změnili přitom i školu, do které docházeli. Výsledky tohoto výzkumného šetření by měly poskytnout bližší vhled do problematiky stěhování v souvislosti s prožíváním dítěte a možným vlivem na rozvoj problémových jevů chování a poruch chování.

4.1 Výzkumný předpoklad, vědecko-výzkumný problém a formulace hlavní výzkumné otázky

Vědecko-výzkumný předpoklad byl stanoven na základě odborných pramenů takto: stěhování je pro pubescenta krizovou situací, která klade zvýšené nároky na jeho adaptabilitu a zároveň s sebou přináší ztrátu sociálního prostředí. Má tedy vliv na jeho prožívání a osobnost a může být faktorem pro rozvoj poruchy chování.

Vědecko-výzkumným problémem je tedy vliv stěhování prožitého v pubescenci na osobnost jedince.

V souladu s cílem práce byla před realizací výzkumného šetření zvolena hlavní výzkumná otázka (HVO): Jaký vliv má na jedince prožití stěhování v období pubescence? Hlavní výzkumnou otázku sytí čtyři dílčí výzkumné otázky (DVO): Jak jedinec v pubescenci prožívá změnu sociálního prostředí v důsledku stěhování? (DVO1) Čím je ovlivňována adaptace na nové prostředí? (DVO2) Jaká je role rodičů v životní situaci stěhování? (DVO3) Jak stěhování prožité v pubescenci ovlivňuje budoucí život jedince? (DVO4)

Hlavní výzkumnou otázku dále sytí sedm tazatelských položek. Ty byly formulovány tak, aby odpovídaly cíli práce a zároveň tvořily scénář polostrukturovaného rozhovoru. V průběhu rozhovorů byly tyto tazatelské položky doplňovány podle potřeby.

1. **Jaká byla Vaše reakce, když jste se dozvěděl/a, že se budete stěhovat?** (Jaké byly Vaše pocity? Informovali Vás rodiče o stěhování s předstihem? Jaká byla Vaše očekávání?)
2. **Jak jste reagoval/a na nové prostředí a co jste prožíval/a?** (Jak jste prožíval/a první týdny po změně bydliště? Jak jste se vyrovnávali s novým prostředím?)
3. **Co Vám pomohlo v adaptaci na nové prostředí?**
4. **Co zhoršovalo adaptaci na nové prostředí?**

5. **Jakou roli měli Vaši rodiče v adaptaci na nové prostředí?** (Jaké kroky podnikli k tomu, abyste se úspěšně adaptovali? Brali ohled na Vaše názory a pocity? Zapojili Vás do procesu stěhování? Bylo pro Vás důležité, jak rodiče samotní vnímali změnu bydliště?)
6. **Jak ovlivnila Vaše zkušenost se stěhováním v pubescenci Váš budoucí život?** (Změnilo se Vaše pojetí domova? Ovlivnila tato zkušenost Vaši schopnost přizpůsobit se novým prostředím? Vyhledáváte změny prostředí, nebo se jim vyhýbáte? Jaký vliv měla tato zkušenost na Vaši osobnost?)
7. **Jak obecně nahlížíte na fenomén stěhování v pubescenci na základě svých osobních zkušeností?** (Jaké jsou podle Vás výhody a rizika změny bydliště v dospívání? Vnímáte stěhování v pubescenci spíše jako pozitivní, nebo negativní fenomén? Jak byste o změně bydliště rozhodovali s vlastními dětmi?)

Srozumitelnost těchto tazatelských položek byla ověřena v pilotním rozhovoru, podle kterého byly některé otázky upřesněny. Vyjevily se v něm také některé vhodné doplňující otázky, které pak byly v rozhovorech využity.

4.2 Vybraná metoda výzkumného šetření

Pro realizaci výzkumného šetření jsem zvolila kvalitativní typ výzkumu. Tento typ výzkumu jsem vybrala proto, že umožňuje získat detailní popis zkoumaného fenoménu a bližší vhled do něj, a tudíž nalézt souvislosti mezi změnou bydliště v pubescenci a osobností jedince. Creswell charakterizuje kvalitativní výzkum jako *„proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému.“* (Creswell in Hendl, 2016, s. 46)

Jako metodu sběru dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor. Výhodou této metody je možnost upravovat rozhovor v průběhu tak, abychom maximalizovali jeho výtežnost – můžeme se respondenta průběžně doptávat tak, abychom měli jistotu, že si jeho odpovědi interpretujeme správným způsobem a že jsou odpovědi relevantní pro cíle výzkumu. (Miovský, 2006)

Získaná data jsem analyzovala pomocí metody otevřeného kódování. Při této metodě je *„text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými (označenými) fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje.“* (Šedřová, 2007, s. 211) Tímto způsobem jsem tedy nacházela jednotlivé kódy, které jsem poté seskupila do kategorií.

4.3 Charakteristika výzkumného vzorku a průběh šetření

Jako výzkumný vzorek jsem vybrala mladé lidi ve věku od 19 do 24 let, kteří v období pubescence, tedy přibližně v době mezi 11. a 15. rokem života změnili své bydliště a v souvislosti se stěhováním změnili i školu, do které doposud docházeli. Respondenty, kteří vyhovovali těmto kritériím, jsem vyhledala prostřednictvím sociální sítě. Věkové rozmezí respondentů jsem určila tak, aby dokázali svou zkušenost z dospívání reflektovat, ale zároveň pro ně nebyla příliš časově vzdálená.

Dva rozhovory byly realizovány v prostoru klidné kavárny a zbývající tři respondenti poskytli rozhovor telefonicky kvůli vzdálenosti, která neumožňovala osobní setkání. Na realizaci rozhovorů jsem se s respondenty domluvila přes sociální sítě a naprosto jsem respektovala jejich časové možnosti.

Všech pět respondentů bylo předem seznámeno s průběhem rozhovoru a s účelem, pro který byla data získávána. Zároveň jsem respondenty ubezpečila o zachování jejich anonymity. Všichni respondenti souhlasili s pořízením audio nahrávky rozhovoru pro provedení jeho přepisu a následné analýzy dat a také s využitím fragmentů rozhovoru v textu práce formou parafrází nebo přímých citací. Vzhledem k nároku na zachování anonymity a poměrně citlivým informacím nejsou celé přepisy rozhovorů součástí příloh, jejich plné znění je k dispozici u autorky práce.

4.4 Výsledky výzkumného šetření

Jak jsem uvedla výše, získaná data jsem analyzovala pomocí metody otevřeného kódování. Kódy, které byly významově podobné, jsem poté seskupila do jednotlivých kategorií. Právě tyto kategorie, včetně kódů, na základě kterých vznikly, nyní uvedu v následující části práce. Ty doplním o vlastní interpretaci a fragmenty z rozhovorů.

Kategorie 1: První pocity

- silné reakce
- těšení se na lepší místo
- obavy
- naštvání

Tato kategorie odráží první pocity respondentů po tom, co se dozvěděli, že se budou stěhovat. Ačkoliv respondenti zmiňují různé reakce, nacházíme v jejich odpovědích společné znaky, které svědčí o silných emocích spojených s očekáváním takové změny. Respondentka 3 popisuje velmi ambivalentní pocity: „*To bylo takový složitý. Já jsem se*

zároveň těšila, že třeba odejdu z té špatný školy, nebo že budu mít svůj pokoj a nebudu muset být s bráchou jako do teď, ale zároveň jsem se dost bála, jaký to bude.“

Respondenti 1, 4 a 5 se na stěhování spíše těšili, přesto měli obavy z toho, jaké změny stěhování přinese. To ilustruje výpověď první respondentky, která říká, že se „...*hodně těšila, protože to byl takovej nověj začátek, nový lidi, já to mám vždycky tak, že si od toho slibuju i to, že se nějak zlepším i já, že mám možnost novýho startu, a brala jsem to v té době stejně.*“ Respondent 5 se setkal s obavami až později – jeho prvotní reakce byla velmi pozitivní: „*Jak jsme se stěhovali o prázdninách, tak mi moc nedocházelo, že vlastně budu v novým kolektivu a že to bude třeba i těžký. Došlo mi to, až když končily prázdniny a najednou se blížila ta nová škola.*“ Respondentka 2 naopak prožívala velmi silné negativní pocity, které popisuje slovy: „*Já se cejtla tak nějak podvedeně, přišlo mi to strašně nefér, zase se někam stěhovat. Úplně jsem naše nesnášela, byla jsem na ně hrozně našťvaná. Asi dva tejdny jsem s nima skoro nemluvila, fakt mě to žralo.*“

Jak se ukázalo později v rozhovorech, prvotní pocity byly výrazně ovlivněny tím, zda bylo stěhování spojené s pozitivními vyhlídkami, zda měli nějaký důvod pro opuštění dosavadního prostředí (například špatné bytové podmínky nebo nespokojenost se školou) a zda je rodiče na změnu připravovali s předstihem.

Kategorie 2: Přístup rodičů

- společná domluva
- ohled na názory a přání
- podíl na rozhodnutí

Respondenti měli různou zkušenost s tím, jaký podíl měli na rozhodnutí o změně bydliště a zda byl jejich názor na věc respektován a brán v úvahu. Ve většině případů rodiče respondenty o změně informovali s předstihem a vysvětlovali jim i důvody, které ke změně vedly. To popisuje například první respondentka: „*Máma to se mnou dost řešila. Třeba jsme spolu i koukaly na byty, řešily jsme, kam by to bylo dobrý, ptala se mě na názor. Hledaly jsme to nový místo spolu.*“ Stejnou zkušenost měla i respondentka 3, která se s matkou účastnila prohlídek bytů a matka brala v úvahu její názory a přání, pokud byla dostatečně reálná. Specifickou zkušenost mají respondentky 2 a 4. Respondentka 2 říká, že „...*oni mě naši prostě postavili před hotovou věc. Že se stěhuju za dva měsíce, že to bude sem, do tohohle města. Prostě to bude takhle a šlus, dál se o tom nemluvilo.*“ Tato zkušenost měla velký vliv na její prožívání změny

prostředí. Respondentka 4, která se pro změnu bydliště rozhodla v podstatě sama, na základě svého přání, naopak popisuje, že si přála, aby rodiče vyjádřili silnější zájem o její rozhodnutí. „*Já bych se asi rozhodla i jinak, kdyby máma něco řekla. Jí to vadilo, že se stěhuju k tátovi, ale řekla mi to, až když jsem byla pryč. Od táty jsem věděla, že chce, abych bydlela u něj, ale taky to neprožíval nějak hodně. Bylo to takový smutný, já se nejdřív fakt těšila a byla jsem docela nadšená, ale jak jsem viděla, že oni to tolik neprožívaj, tak jsem začala bejt nejistá.*“

Všichni respondenti se shodli na tom, že rodiče přijímali jejich přání ohledně zařizování nového pokoje, nebo i celé domácnosti. To vnímali respondenti velmi kladně, protože cítili, že se na stěhování podílejí. Byl to tedy faktor, který jim do určité míry pomáhal se zvládnutím této situace, což souhlasí s radami, se kterými se setkáváme na webových stránkách určených stěhujícím se rodičům (viz výše).

Kategorie 3: Přijetí důvodů

- vnímání rodičovského pohledu
- přejímání optimismu od rodičů
- hledání pozitivních aspektů stěhování

Matějček a Dytrych (2004) zdůrazňují, že to, jak dítě vnímá změnu bydliště, do velké míry souvisí s tím, jak se ke stěhování staví samotní rodiče. To potvrzují i výpovědi respondentů.

Velmi důležitý byl rodičovský pohled pro respondentku 3, která říká, že byla „...*hlavně ráda za mamku. On ten byt byl hodně malej, my jsme s bráchou měli jeden pokoj a mamka musela spát na gauči. Já jsem předtím spala na gauči rok, když jsme přechodně bydleli u mamčina přítele, a tak mi pak došlo, jak strašný to pro ni musí bejt. Bylo pro mě důležitý, že je to pro ni dobrá změna.*“ Stejně pocity popisují i respondenti 1 a 5, kteří vnímali, že pro rodiče jsou lepší bytové podmínky zásadní, a to je ujišťovalo o pozitivních přínosech stěhování. Právě zaměření na pozitivní aspekty stěhování nacházíme u všech respondentů. Všechny pět se shodlo na tom, že aby se se změnou lépe vyrovnali, snažili se maximálně zaměřit na to, co dobrého jim nebo rodičům stěhování přinese. S tím souhlasí i druhá respondentka, která jinak vnímala stěhování velmi negativně: „*To bylo asi jediný, co mě tak nějak uklidňovalo, že naši se na to stěhování těšili, že budou konečně ve vlastním a že to bude velkej byt. Říkala jsem si, že se budou*

třeba miň hádat, protože jak řešili to stěhování, tak byli takový natěšený. No a taky jsem si říkala, že je fajn, že budu mít blízko dědu.“

Je zajímavé, že rodičovský pohled na stěhování uváděli všichni respondenti v rozhovorech velmi záhy – v podstatě ihned na začátku jejich vyprávění. Všichni označili postoj rodičů ke změně bydliště jako velmi důležitý, kromě čtvrté respondentky, která se stěhovala od matky k otci, tudíž pro rodiče se místo bydliště neměnilo. Ostatní respondenti ovšem potvrzují hypotézu, že postoj rodičů je v celkové adaptaci zásadním faktorem.

Kategorie 4: Příprava před změnou bydliště, rodičovská podpora

- návštěva nového domova
- zapojení do procesu
- možnosti v novém prostředí
- návštěva nové školy
- podpora ze strany rodičů

V rámci této kategorie respondenti popisují, jaké kroky podnikli jejich rodiče v procesu stěhování pro to, aby respondenti byli lépe připraveni na změnu prostředí. Zkušenost s angažovaností rodičů byla velmi různá. Důkladný přístup měli rodiče pátého respondenta, který říká, že *„...naši nás brali na barák často, jezdili jsme tam o víkendech, pomáhal jsem jim s takovejma těma malejma věcmá okolo. Vlastně jsme u tý přestavby byli od začátku. I když jsme se stěhovali až o prázdninách, tak mě předtím vzali naši do tý nové školy, a to bylo skvělý, mluvili jsme s ředitelkou, ta nám to tam celý ukázala, takže jsem věděl, kam jdu. No a hlavně se mě ptala, jak se mi tam jinak líbí, a říkal jsem jí, že jsem se poznal s klukem ze stejný vesnice, a že jde do týhle školy po prázdninách taky, a ona slíbila, že zařídí, abychom spolu byli ve třídě. To mi spadl kámen ze srdce.“* Změně školy věnovala pečlivou přípravu i matka třetí respondentky, která hledala reference na různé školy v okolí, aby společně s respondentkou vybrala tu nejvhodnější. Někteří rodiče se zajímali také o možnosti, které nové místo nabízí. To popisuje respondentka 1: *„Koukaly jsme s mámou třeba na to, jestli se tam někde dá chodit na kroužky, abych kvůli nim nemusela někam dojíždět. A to dojíždění celý bylo důležitý, hledaly jsme, jaký tam jezdí autobusy, jak daleko to je pěšky na vlak, prostě jestli tohle všechno bude v pohodě.“* To, že rodičovská snaha znamená pro dospívajícího hodně, i když nepřináší výsledky, zaznamenala čtvrtá respondentka.

Vzhledem k tomu, že se stěhovala do bydliště svého otce, snažil se ji otec seznámit s místními. „*On se mě snažil tam nějak zapojit, abych se s někým seznámila. Bylo to spíš vtipný a vlastně to k ničemu nebylo, ale byla jsem ráda, že mu na tom záleží,*“ dodává. Otec ji také doprovázel na dny otevřených dveří ve školách, do kterých mohla nově nastoupit. Všichni respondenti, kromě druhé respondentky, se účastnili i přestěhování samotného. Mezitím, co její rodiče stěhovali věci a připravovali nový byt k bydlení, byla respondentka 2 u babičky. Zpětně popisuje, že ji tento přístup rodičů mrzel, i když chápe, že tak bylo pro rodiče stěhování jednodušší.

Obecně respondenti vnímají veškeré kroky, které rodiče podnikli pro lepší seznámení se s novým prostředím, jako velmi pozitivní a zařazují tuto snahu mezi faktory, které jim pomohly se se stěhováním vyrovnat. Žádný z respondentů se ovšem nesešel s tím, aby na něj rodiče brali v době stěhování zvláštní ohledy, například ve snížení nároků na pomoc při chodu domácnosti nebo citlivějším přístupem.

Kategorie 5: Těžké začátky

- opuštěnost
- pocit odříznutí
- neznámé prostředí
- nervozita
- stěhování jako příčina problémů

Všichni respondenti se po změně bydliště setkali s různě silnými nepříjemnými pocity, i když se na stěhování těšili a jejich očekávání byla především pozitivní. Jejich zkušenost reflektuje právě tato kategorie.

Respondenti popisují, že na ně v prvních týdnech na novém místě dolehl pocit samoty a opuštěnosti. Respondentka 1, která se do nového města přestěhovala s příznivými vyhlídkami, přiznává, že ani pro ni nebyl nový začátek úplně jednoduchý: „*Ty první tejdny, možná tak dva měsíce, jsem mívala takový stavy...že to na mě nějak padlo, ta opuštěnost, že tam jsem sama.*“ Respondentky 2, 3 a 4 použily v popisu této zkušenosti termín „odříznutí“, který označuje jejich pocit samoty na novém místě. Třetí respondentka tento pocit prožívá poměrně intenzivně i nyní. „*Bylo to hodně těžký, najednou někde, kde to člověk vůbec nezná, všichni jsou tam cizí. Člověk je najednou vlastně úplně odříznutej. Já to tu neznám moc dobře ani teď, a to tu jsme už nějakých šest let. Neznám nikoho přímo odtud, takže to je pro mě tady pořád takový osamocený,*“

poznává. Všichni respondenti se setkali se silnou nervozitou spojenou především se vstupem do nové třídy, ačkoliv měli někteří již zkušenost se změnami školy v minulosti.

Respondent 5 dále vyjádřil tendenci shazovat vinu za všechny nastalé problémy na stěhování, s čímž se ztotožňují i respondenti 2, 3 a 4. *„Když mi pak něco nešlo, nebo bylo něco blbý, třeba nějaký problémy ve třídě nebo tak, tak jsem byl naštvanej a říkal jsem si, že nebejt toho stěhování, tak se nic takovýho neděje. Asi to byla taková záminka, ale byl jsem fakt ukřivděnej, říkal jsem si, že kdybychom se nestěhovali, tak je všechno lepší,“* popsal své pocity pátý respondent.

Tvrzení respondentů v tomto směru potvrzují, že stěhování je náročnou životní situací, která je prožívána jako krize. Zároveň ilustrují, že změna prostředí je spojena s nepříznivými pocity.

Kategorie 6: Zpřetrhané vazby

- snaha o udržení kontaktů
- velká vzdálenost
- změna kvality přátelství
- postupné vytrácení vztahu

V návaznosti na pocity prožívané bezprostředně po změně bydliště všichni respondenti vyprávěli o snaze udržet kontakty s přáteli, které měli v dosavadním prostředí. Žádný z respondentů nemohl udržet kontakt v takové míře, především kvůli velké vzdálenosti a tomu, že jim rodiče kvůli jejich poměrně nízkému věku neumožňovali trávit víkendy samostatně. Volili tedy komunikaci dle možností – pomocí SMS zpráv nebo ICQ. Respondentka 2 si ze začátku s kamarády psala dopisy.

Všech pět respondentů se ovšem setkalo s postupným vytrácením přátelského vztahu. *„Já jsem jezdila zpátky hlavně na víkendy, a to jsem chtěla bejt i s mámou, tak jsem neměla moc čas se vídat i s lidma...no a postupně se to tak nějak vytratilo. Měla jsem třeba v té době nejlepší kámošku, chvíli jsme si psaly fakt často, ale postupně čím dál míň, a když jsme se pak viděly, neměly jsme si moc co říct, byly jsme si vzdálený,“* říká respondentka 4. Respondentka 1 vnímala udržování známostí poměrně pragmaticky, vzhledem k tomu, že již měla několik stěhování za sebou: *„Jasný, nejdřív se nějak snažíš si s těma lidma psát, občas se vidět, říkáš si, jak to stopro to*

kamarádství vydrží. Ale mně bylo dopředu jasné, že to moc nejde, všichni byli daleko a v týhle době jsou nejdůležitější ti lidi ze školy, takže když tam nechodíš, prostě to zmizí.“

Je tedy zjevné, že stěhování je spojeno se ztrátou sociálního kapitálu. Respondenti se dále v rozhovoru vyjadřovali o tom, jaké následky tato ztráta může mít, čemuž se budu věnovat v samostatné kategorii.

Kategorie 7: Snaha zapůsobit na vrstevníky

- působit „cool“
- výběr oblečení
- přetváření se
- obavy z přijetí
- nebýt outsider
- připojit se k těm oblíbenějším

Respondenti se shodně vyjadřovali k tomu, že v novém prostředí chtěli především zapůsobit na své vrstevníky a udělat na ně dobrý dojem. Nejsilnější byla tato souvislost především s prvním dnem v nové škole. Všech pět respondentů si před vstupem do nové třídy pečlivě vybíralo oblečení, včetně pátého respondenta – muže.

Druhá respondentka cítila silné obavy z přijetí třídou. Svůj strach popisuje slovy: *„Bála jsem se, abych nepůsobila nějak divně, aby si mě lidi nezafixovali jako nějakýho podivína, protože pak by se to se mnou třeba vezlo dál.“*

Pro respondentku 1 bylo zásadní, aby se nepřidala k třídním outsiderům, snažila se proto vytipovat, kdo je ve třídě oblíbený, aby mohla těžit z jejich pozice ve třídě také. Zaujetí výhodné pozice ve třídě bylo důležité i pro zbylé respondenty. První respondentka myšlenku rozvedla dál: *„Chtěla jsem hlavně zapůsobit cool. I jinde než ve třídě, já jsem si třeba obarvila kus vlasů na zeleno, abych byla hustá. Nebo jsem třeba začala chodit na hip hopový tance, protože to v tý době bylo prostě cool. Přitom ani jedno z toho nebylo úplně opravdový, třeba s tím hip hopem jsem skončila hodně brzo.“* I pátý respondent se v novém kolektivu přetvařoval a snažil se zapůsobit jako horlivý fotbalista, přičemž sám věděl, že fotbalu věnuje malé množství času.

V této snaze přizpůsobit se novému prostředí můžeme shledat riziko, že dospívající využije negativního chování, případně se kvůli členství v kolektivu vzdá určitých morálních hranic. (Dong et al., 2005)

Kategorie 8: Socializace v novém skupinovém prostředí

- pasivní přístup
- vyčkávání na iniciativu druhých
- pečlivá analýza prostředí
- vyhledávání vhodných situací pro seznámení se
- sledování společných znaků
- pomocné faktory v socializaci se spolužáky

Tato kategorie v sobě skrývá zkušenost jednotlivých respondentů se schopností socializovat se v novém prostředí a navázat nové kontakty, především v nové třídě. Všech pět respondentů popisovalo, že jejich přístup byl převážně pasivní a nevyvíjeli větší iniciativu v přímém navazování nových vztahů. Respondenti rovněž vyjádřili pochybnost o tom, zda příčinou této pasivity nebyly spíše jejich povahové rysy, tento přístup však byl všem respondentům společný, proto je možné, že byl zapříčiněn právě jejich pozicí ve třídě.

Respondentka 3 svůj přístup k novým spolužákům popsala takto: „Spíš jsem čekala, až někdo přijde za mnou. Byla jsem hodně nervózní, sama bych za někým jen tak nepřišla.“ Stejnou zkušenost měla i druhá respondentka, která se před novými spolužáky styděla, a proto „...*spíš seděla někde bokem a sledovala jsem ty lidi, abych zjistila, jaký jsou. Dělal jsem si takovou analýzu.*“

Ačkoliv respondenti měli ostych, aby iniciativně oslovili nové spolužáky a například se jim sami představili, snažili se nacházet společné znaky, které by zjednodušily navázání kontaktu. Velkou výhodou pro respondenty 2, 3 a 5 byla skutečnost, že v nové třídě jednoho spolužáka znali. Většinou jim tento spolužák pomohl se do nové třídy začlenit, aby si pak našli vlastní kamarády – v prvních měsících byli ale na tomto spolužákovi velmi závislí a uvádí, že bez něj by byla socializace mnohem těžší.

Kategorie 9: Komplikace spojené s obdobím dospívání

- význam vrstevnických vztahů
- party ve třídě
- důraz na image
- předsudky

Ve spojení se vstupem do nového prostředí vrstevníků reflektovali respondenti i to, jaký význam mělo v procesu adaptace období dospívání. Zmínku o pubertálním prožívání vrstevnických vztahů nacházíme především u respondentů 1, 3, 4 a 5. První respondentka srovnávala zkušenost se stěhováním v pubescenci s předchozími změnami bydliště v nižším věku: „*V týchle době to bylo těžší. Děcka mají ty partičky, hodně se hraje na to, kdo je oblíbenej a kdo ne, kdo je víc cool. Když tam přijdeš jako vetřelec, tak pro tebe jakoby není místo, protože všichni už patřej do nějaký tý skupinky.*“ Respondentka 3 také vnímala určitou tendenci k tvoření předsudků: „*Lidi v tomhle věku víc dají na to, jak někdo vypadá, jak se prezentuje, a můžou si rychle udělat předsudky. Myslím, že třeba tak v těch 15 letech už jsou rozumnější, ale předtím to může bejt blbý, asi záleží i na kolektivu.*“ Dalším důležitým faktorem je i to, že s přibývajícím věkem zesilují vazby s vrstevníky, se kterými se jedinec zná dlouhodobě. S tím se setkala například čtvrtá respondentka, která sice po stěhování vstupovala do nově vytvořené třídy na gymnáziu, přesto zde její noví spolužáci drželi pevné vazby s těmi, se kterými sem přestoupili ze základní školy.

Problematické jevy související se stěhováním v období dospívání dokazují i výsledky zahraničních výzkumů, které jsem prezentovala v předchozí kapitole.

Kategorie 10: Výhody venkovského prostředí

- větší svoboda
- menší kontrola ze strany rodičů
- jednodušší navazování kontaktů
- trávení času s kamarády
- příroda

Všichni oslovení respondenti se s rodinou v období pubescence stěhovali mimo město. Význam lokálního prostředí ve svých výpovědích zmiňovali všichni, a zajímavé je, že v naprosté většině vyjadřovali pozitivní vliv venkovského prostředí.

V rozhovorech nacházíme především výhodu větší svobody – rodiče vnímali prostředí malého města nebo vesnice jako bezpečnější, a proto dovolovali respondentům trávit čas venku, aniž by je výrazně kontrolovali. To respondentům zjednodušovalo navazování přátelských vztahů. Respondentka 1 také zmiňuje výhodu venkova v menší míře anonymity: „*Potkáváš se s těma samejma lidma, takže je jednodušší se s nima začít bavit. Ve třídě byli lidi posbíraný z různých měst okolo, takže jsme se pak*

potkávali ve vlaku a bylo takový přirozený, že jsme se začali bavit. “ Poměrně překvapivé je i zjištění, že respondentům pomáhala v adaptaci blízkost přírody. Druhá respondentka například uvedla, že díky nedalekým parkům a lesům mohla opustit konfliktní prostředí doma, což jí pomáhalo se uvolnit a odpočinout si.

Potvrzují se tedy pozitiva venkovského prostředí tak, jak je uvádí například Knotová (2014), která zdůrazňuje význam sousedských vztahů.

Kategorie 11: Volný čas

- nucené ukončení docházky na volnočasové kroužky
- krátkodobé rozvíjení koníčků
- útěk ke knihám

Negativní dopad stěhování na volný čas zmiňují především respondenti 1, 4 a 5. První respondentka popisuje především svoji zkušenost s volnočasovými kroužky – vzhledem k tomu, že se v dětství stěhovala několikrát, musela vždy kroužek opustit a začít s novým, což se neblaze projevilo na jejích dovednostech v zájmových činnostech. Čtvrtá respondentka vnímá vliv stěhování především ve své oblíbené knih. *„Pro mě byly knížky vždycky takovej únik, a při stěhování byly taková jistota, protože se vždycky stěhovaly se mnou. Kdybych se tolik nestěhovala, tak bych asi nebyla takovej knihomol, a myslím si, že by to bylo dobře, protože pak jsem trávila víc času s knížkami než s lidma.*“ Pátý respondent musel kvůli stěhování ukončit docházení do skautského kroužku, což ho velmi mrzelo. Díky změně bydliště však mohl trávit více času venku, což vedlo k rozvíjení jeho sportovních dovedností; vliv stěhování na volný čas tedy hodnotí ve svém případě spíše kladně.

Kategorie 12: Pojetí domova

- nestabilní pojetí domova
- více domovů
- nostalgické pocity
- přítomnost blízkých
- význam příjemných vzpomínek a pocitů

Pro většinu respondentů bylo poměrně těžké vyjádřit, jaké je jejich nynější pojetí domova. Respondenti se nakonec shodli na tom, že domov nemusí být nutně spojený s místem bydliště, ale především s přítomností blízkých osob. Respondentky 1, 2 a 4

vyjadřovaly své nestabilní pojetí domova – jako svůj domov vnímají více míst současně.

U všech respondentů nacházíme ve spojitosti s označením „domov“ význam příjemných vzpomínek. K takovým místům se pojí i nostalgické pocity. Pro respondenty 3 a 5 bylo například velmi emočně silné zjištění, že jejich předchozí bydliště má nového majitele. Ačkoliv tedy jako svůj aktuální domov považují jiné místo, citová vazba ke starým domovům zůstává.

Kategorie 13: Samostatnost za cenu dětství

- větší míra samostatnosti a vyspělosti
- velký nárok na zvládnutí náročné situace
- ztráta dětství
- pragmatický přístup

Když respondenti hodnotili svou zkušenost se stěhováním v období dospívání, zdůrazňovali především větší míru samostatnosti v porovnání s vrstevníky. Především respondentky 3 a 4, které studují poslední ročník gymnázia, vnímají v tomto směru velký rozdíl mezi sebou a svými spolužáky. Čtvrtá respondentka ovšem uvádí i stinnou stránku této skutečnosti: „*Musela jsem se kvůli stěhování často spolíhat jenom na sebe, což třeba ostatní nemuseli. Mám pocit, že mě to trochu okradlo o dětství. Ostatní s kamarádama blbli venku a já si musela pořád zvykat na nový prostředí, musela jsem to pokaždý zvládnout.*“ Stejný pocit má i druhá respondentka, která popisuje, že při stěhování musela v poměrně nízkém věku využít velmi pragmatický a dospělý přístup k životu a nemohla si dovolit jednat dětsky, protože stěhování na ni kladlo zvýšené nároky. Se stejným pocitem se setkala i třetí respondentka, která kvůli zvýšeným nárokům v nové škole a kolektivu musela podle svých slov „*...na sebe víc dupnout, abych to všechno zvládla, musela jsem dřív dospět.*“

Kategorie 14: Tvoření vazeb a vztah ke změnám

- investice do vztahů
- uvědomění konečnosti
- strach z vazeb
- být připraven na ztrátu
- menší obavy ze změn s velkou mírou rozvážnosti

Tato kategorie reflektuje, jak zkušenost se stěhováním ovlivnila přístup respondentů k vytváření a udržování vazeb a ke změnám. Toto téma je zásadní pro první respondentku, která uvádí, že časté stěhování v dětství výrazně ovlivnilo její ochotu investovat do vztahů, které pravděpodobně brzy skončí, například na brigádě nebo na vysoké škole. *„Když vím, že se zas budu posouvat někam dál, tak nevidím moc důvod, proč se s těma lidma seznamovat, proč do těch vztahů něco investovat. Občas mě to hodně mrzí, protože pak si říkám, kdo mi nakonec zbyde, ale prostě to tak mám. A mám fakt pocit, že za to může to stěhování, protože tam jsem taky věděla, že se třeba zase odstěhuju někam jinam,“* popisuje ve své výpovědi. Stejný přístup mají i respondentky 2 a 4. Všechny tyto respondentky se v průběhu dětství stěhovaly více než třikrát. Čtvrtá respondentka dodává, že ztráta dosavadních vazeb kvůli změně bydliště ji naučila, že *„všechno jednou skončí. Na jednu stranu to je asi dobře, protože jsem tak nějak připravená na ztrátu a jen tak se nesesypu, když něco končí, no ale na druhou stranu zase mám trochu strach navazovat nějaký vztahy, protože se bojím, že taky skončej.“* Respondenti 3 a 5 popisují, že stěhování je sice naučilo se konfrontovat se změnami, ale snaží se na ně velmi dobře připravit, aby je nezaskočilo něco nečekaného. Třetí respondentka přiznává, že důkladnou přípravou nejspíš zakrývá vnitřní obavy a stres.

Kategorie 15: Vize do budoucna a stěhování se s vlastními dětmi

- poučení z vlastních zkušeností
- větší ohled na názor a přání dítěte
- rozhodující důvody ke změně bydliště
- význam věku dítěte

Respondenty jsem v jedné části rozhovoru požádala o jejich vyjádření k tomu, jak by v budoucnu vnímali stěhování se s vlastními dětmi. Důležité by pro ně byly především důvody vedoucí ke stěhování. Všichni respondenti se rovněž shodli na tom, jaký přístup by v tomto směru zaujali ke svým dětem, což reprezentuje například výpověď respondentky 3: *„Kdyby to stěhování nebylo vyloženě nevyhnutelný, určitě by mě zajímal názor dětí. Kdybych mohla zůstat a ony by si vážně přály se nestěhovat, byl by to pro mě dost důležitý faktor. Asi bych kvůli nim radši zůstala.“* Do této vize promítali respondenti významně poučení z vlastní zkušenosti se stěhováním v dětství. Druhá respondentka uvedla, že by na přání dětí dbala i proto, že jejím názorům rodiče pozornost nevěnovali.

Dále se respondenti vyjadřovali k tomu, jaký věk dítěte je podle jejich názoru nejméně problematický v souvislosti se změnou bydliště. Všechny pět respondentů se po krátké úvaze dobralo k závěru, že čím je dítě starší, tím obtížnější pro něj stěhování je, a to především kvůli silným vztahům s vrstevníky a pevným vazbám na známé prostředí. Jako ideální životní období pro stěhování tedy označili především předškolní věk. Pro tuto myšlenku nacházíme potvrzení i ve výsledcích norské a dánské studie, které jsem uvedla v předchozí kapitole. (Mok et al., 2016, Tønnessen et al., 2013) Respondenti 3, 4 a 5 rovněž vyjádřili názor, že nejlepší je spojit změnu bydliště s dalšími nadcházejícími změnami, například s přechodem na víceleté gymnázium nebo na střední školu. „*Já myslím, že je to pak takový přirozenější, jako součást těch ostatních změn. Je to lepší než si na něco zvyknout a pak přijít s další změnou. Takhle se změní všechno najednou a hlavně je dobrý to spojit s tou školou, třeba mně to hodně pomohlo, protože jsem šel do nového kolektivu, pár lidí se tam znalo, ale celý ten kolektiv se teprve tvořil,*“ popisuje pátý respondent.

Kategorie 16: Vliv zkušenosti se stěhováním na osobnost

- silná a náročná zkušenost
- pozitivní i negativní dopady
- vliv na průběh celého života
- důraz na četnost stěhování
- potenciální rizika

Svou zkušenost se stěhováním hodnotí všichni respondenti jako silnou, především ti, kteří se stěhovali v dětství vícekrát. Respondenti zdůrazňují, že především v počátcích pro ně bylo stěhování velmi náročné, ale právě to způsobilo, že si z celé této změny odnesli významnou zkušenost. Dále se shodují v tom, že stěhování mělo na jejich život jak pozitivní, tak negativní následky, a že do velké míry formovalo jejich osobnost a životní dráhu. „*To stěhování ovlivnilo hodně věcí. Nebejt stěhování, tak bych třeba mohl jít na gympl, no a kdybych šel na gympl, asi bych to pak neměl tak složitý s vejškou...občas mě napadá, jak by můj život byl, kdybych se tehdy nepřestěhoval,*“ hodnotí svou zkušenost pátý respondent. Druhá respondentka vnímá i vliv četnosti stěhování: „*Já jsem celkem nervák od přírody, ale to stěhování to hodně zesílilo. Kdybychom se stěhovali třeba jen jednou, tak by to asi bylo v pohodě, ale jak jsme se*

stěhovali často, byl to pro mě pořád stres, a dost se nervuju pořád. Myslím, že to na to mělo velké vliv.“ Tento názor sdílí i první respondentka.

Hlavní riziko vnímají respondenti především ve ztrátě přátelských vztahů a shodně označují ztrátu sociálního kapitálu jako nejvýraznější negativní dopad stěhování. Čtvrtá respondentka hodnotí tuto ztrátu jako faktor, který může výrazně ovlivnit vytváření vztahů v budoucím životě. Stejná respondentka také vnímá stěhování jako možnou příčinu dramatických neshod s rodiči, především u dospívajících, kteří jsou donuceni se přestěhovat i přes svou nevoli. Tento názor koresponduje s poznatky Matějčka a Dytrycha (2002). Pátý respondent uvádí, že rizikem mohou být i negativní projevy chování ve snaze zapůsobit na nové vrstevníky. Ačkoliv tuto zkušenost sám neměl, vypráví o svém bratranci, který se po stěhování v pubertě nezvládl adaptovat na nové prostředí konstruktivním způsobem, a proto se připojil k partě, která na střední škole užívala ve velké míře návykové látky.

4.5 Shrnutí výsledků výzkumného šetření

Abych shrnula informace získané výzkumným šetřením, vracím se v tomto bodě opět k výzkumným otázkám formulovaným před samotnou realizací rozhovorů, a tedy hlavní výzkumnou otázkou (Jaký vliv má na jedince prožití stěhování v období pubescence?) a čtyři dílčí výzkumné otázky (Jak jedinec v pubescenci prožívá změnu sociálního prostředí v důsledku stěhování? Čím je ovlivňována adaptace na nové prostředí? Jaká je role rodičů v životní situaci stěhování? Jak stěhování prožité v pubescenci ovlivňuje budoucí život jedince?).

Nejprve se zaměřím na dílčí výzkumné otázky, abych se postupně dostala k odpovědi na hlavní výzkumnou otázku.

Z výpovědí respondentů vychází najevo, že změnu sociálního prostředí způsobenou stěhováním v období pubescence prožívali emotivně, především v prvních týdnech po změně bydliště. To, jak emotivní byla jejich reakce, záviselo na více faktorech – z výzkumu se jako jeden z faktorů jeví to, jak rodiče dítě na stěhování připravují a do jaké míry s ním o nadcházející změně diskutují. Velkou roli sehrávají také očekávání, která pubescent má ve vztahu k novému bydlišti, především, čekají-li ho v novém bydlišti lepší bytové podmínky. Čtyři z pěti respondentů se na stěhování těšili právě proto, že díky větším prostorům mohli mít vlastní pokoj, nebo byl nový byt hezčí než ten předchozí.

S očekávanou změnou sociálního prostředí se ovšem pojí i obavy, nervozita a stres. Ty se vztahují především ke vstupu do nové třídy, a tudíž vstupu do nového kolektivu vrstevníků. S obavami se setkali především respondenti 2, 3, 4 a 5. První respondentka v tomto případě tvoří výjimku – z navazování nových vztahů velký strach neměla a život na novém místě vnímala spíše jako příležitost. Naopak druhá respondentka reagovala na oznámení o nastávajícím stěhování velmi rozhořčeně.

Zaměříme-li se na konkrétní pocity prožívané v prvních týdnech po změně bydliště, uvedli všichni respondenti zkušenost s podobnými emocemi – především s pocitem samoty, izolace a nejistoty v neznámém prostředí.

Co se týče faktorů, které ovlivňovaly, do jaké míry se respondenti zvládli adaptovat na nové prostředí, nacházíme v rozhovorech zmínku hned o několika podpůrných a naopak ztěžujících jevech. Výrazný je zde vliv rodičovské podpory, kterému se budu věnovat samostatně, zaměřím se tedy nyní na ostatní faktory.

Výrazným pozitivním vlivem pro respondenty bylo navázání nového kamarádského vztahu, případně existence již vytvořených vztahů v minulosti na tomto novém místě. Respondenti 1, 2 a 5 se v poměrně krátkém čase po přestěhování stihli seznámit s vrstevníkem v místě nového bydliště, respondentka 3 se v nové třídě setkala s bývalou spolužačkou a čtvrtá respondentka se stěhovala za svým otcem a nevlastními sourozenci. Tyto skutečnosti byly pro respondenty velmi nápomocné v adaptaci na nové prostředí. Zajímavým zjištěním, které bylo ve výzkumném šetření odhaleno, je pozitivní vliv vesnického prostředí. Respondenti zde v náročném procesu socializace oceňovali menší míru anonymity, větší možnosti volného trávení času bez rodičovské kontroly a blízkost přírody.

Naopak negativní vliv na adaptaci v novém prostředí mělo především zpřetrhání dosavadních přátelských vztahů s vrstevníky. Právě toto odloučení od přátel označili respondenti jako vůbec nejobtížněji zvládnutelný jev spojený se stěhováním. I přes původní záměr vztah udržovat na dálku se respondentům nepodařilo v přátelství setrvat a kontakty se postupně vytratily.

Ve výpovědích respondentů nacházíme dále ztěžující faktory, které jsou spojené s životním obdobím pubescence. Vzhledem k tomu, že v tomto období je pro jedince velmi důležité to, jak je přijímán svými vrstevníky, museli respondenti věnovat zvýšenou pozornost svému vzhledu a tomu, jaký udělají dojem především na své nové spolužáky.

Bylo pro ně také složitější začlenit se do kolektivu, ve kterém byly vzhledem k věku jeho členů již vytvořené silné vazby, a členové tvořili ve skupině uzavřené party. Touha přizpůsobit se vrstevníkům a zapůsobit na ně způsobila u některých respondentů minimálně dočasné přetváření se. Můžeme předpokládat, že v některých případech může mít tato touha negativní následky.

Zmínky o významu věku nacházíme v rozhovorech i v části, kdy respondenti přemýšleli o tom, jak by se stavěli ke stěhování v budoucnosti s vlastními dětmi. Všichni bez výjimky se shodli na tom, že by v zájmu dítěte upřednostnili, aby změna bydliště proběhla co nejdříve, ideálně v předškolním věku.

Ve výzkumném šetření bylo prokázáno, že rodiče a jejich přístup k pubescentovi mají v procesu stěhování významnou roli. Především šlo o postup, který rodiče respondentů zvolili v přípravě na stěhování a kroky, které podnikli k tomu, aby byla pro dítě adaptace snazší. S výjimkou druhé a čtvrté respondentky rodiče o nadcházejícím stěhování s respondenty důkladně mluvili a dbali na jejich názory. Těmto respondentům bylo také umožněno zapojení do samotného procesu stěhování – výběru nového bytu, zvažování možností v novém bydlišti a vyjádření vlastních preferencí. Matky respondentek 1 a 3 pomáhaly dcerám s výběrem vhodné školy, a to především sháněním referencí. Matka první respondentky také společně s respondentkou zjišťovala možnosti trávení volného času a dopravních spojení v místě bydliště. Otec čtvrté respondentky se pokoušel respondentku podpořit v seznamování s lidmi v sousedství a navštěvoval s ní novou školu v rámci dní otevřených dveří. Pátý respondent navštívil novou školu s rodiči ještě před nástupem do ní, což mu v konečném důsledku výrazně zjednodušilo adaptaci v nové třídě díky domluvě s ředitelkou školy. Můžeme tedy říct, že přístup rodičů hraje v procesu stěhování velmi výraznou roli a pokud rodiče projeví snahu dítěti v této životní situaci pomoci, může toto úsilí přinést poměrně významné úspěchy.

Překvapivé může být také zjištění, že pro to, jak respondenti stěhování přijímali, bylo velmi zásadní to, jaký přístup ke změně bydliště měli právě rodiče. I v případě, kdy se respondenti plně neztotožňovali s důvody vedoucími ke stěhování, dokázali se vcítit do svých rodičů a s empatickým přístupem přijmout, proč je stěhování pro rodiče důležité a přínosné.

V otázce vlivu zkušenosti se stěhováním na budoucí život respondentů můžeme z jejich výpovědí vyvodit několik důsledků. Všichni respondenti zhodnotili tuto

zkušenost jako silnou a formující – uvědomují si, že pokud by si stěhováním neprošli, byl by jejich život jiný a i oni sami by byli do určité míry jinými osobnostmi. Následkem stěhování vnímají respondenti sami sebe jako samostatnější jedince, ve srovnání se svými vrstevníky. Nabytá samostatnost byla však důsledkem ztráty sociálních vazeb a větších nároků na psychickou odolnost, což třetí respondentka zhodnotila jako určité ochuzení o dětství.

Především tři respondentky (1, 2 a 3), které se stěhovaly v dětství více než třikrát, nechtějí investovat do vztahů, u kterých tuší konec v blízkém časovém horizontu. To souvisí s uvědoměním si konečnosti a možné ztráty, kterého dosáhly právě častým stěhováním. Tyto tři respondentky měly také největší problém s odpovědí na otázku o jejich aktuálním pojetí domova – jako domov vnímaly několik míst najednou a neměly pevnou představu o tom, kde jejich domov je. Je tedy pravděpodobné, že četnost stěhování je faktorem pro následné dopady na budoucí život jedince. Určitá souvislost se stěhováním byla nalezena i u trávení volného času a rozvíjení zájmových činností.

S přihlédnutím na výše popsaná fakta zní tedy odpověď na hlavní výzkumnou otázku: Jaký vliv má na jedince prožití stěhování v období pubescence? po provedení analýzy takto: Prožití stěhování v období pubescence má na jedince formující vliv, jelikož ovlivňuje jeho osobnost, jeho přístup k vytváření vazeb a průběh jeho života. Vliv stěhování je umocněn především tím, že se pojí se ztrátou sociálního prostředí jedince, které má v životě pubescenta významnou roli.

Vědecko-výzkumný předpoklad byl stanoven takto: stěhování je pro pubescenta krizovou situací, která klade zvýšené nároky na jeho adaptibilitu a zároveň s sebou přináší ztrátu sociálního prostředí. Má tedy vliv na jeho prožívání a osobnost a může být faktorem pro rozvoj poruchy chování. Na základě provedeného výzkumu se podařilo potvrdit tento předpoklad pouze částečně, a to především kvůli limitům výzkumu. Z výpovědí respondentů vyplývá, že stěhování pro ně představovalo náročnou životní situaci, kvůli které byli nuceni se se zvýšenou mírou samostatnosti adaptovat na nová prostředí a zároveň byli konfrontováni se ztrátou dosavadního sociálního prostředí a s následky, které se k této ztrátě vážou. Byl tedy ověřen i vliv na prožívání a osobnost jedince. Problematické bylo ověření vlivu na rozvoj poruchy chování, jelikož poruchy chování mají multifaktoriální povahu a výzkum vlivu stěhování na jedince s diagnostikovanou poruchou chování by vyžadoval velmi komplexní přístup. Můžeme ovšem konstatovat,

že vzhledem k nárokům, které změna prostředí na pubescenta klade, se s touto změnou mohou pojít i určité rizikové jevy, které by potenciálně mohly vést i k rozvoji poruchy chování. Vědecko-výzkumný předpoklad tedy nebyl ověřen v plném rozsahu.

Závěr

Problematika vlivu stěhování na prožívání dítěte a jeho možné negativní důsledky je velmi neprobádaná. Ačkoliv se tímto tématem zabývalo několik zahraničních výzkumů, nenacházíme pro tuto problematiku dostatečnou oporu v literatuře a v českém prostředí je toto téma v podstatě nedotčené. Přesto představuje dle mého názoru zajímavý námět pro bližší průzkum a zaslouží si určitou pozornost, jelikož je stěhování poměrně běžnou součástí života dětí a může mít negativní vliv na jejich budoucí život.

Cílem práce bylo na základě odborné literatury popsat a analyzovat možné negativní důsledky spojené se změnou bydliště a schopnost dítěte adaptovat se na nové prostředí a ve výzkumném šetření zjistit konkrétní zkušenosti osob, které v dětství stěhování prožily.

V první kapitole jsem popsala, jaký vliv má na jedince prostředí, ve kterém vyrůstá a žije. Věnovala jsem se pojmům socializace a adaptace. Dále jsem popsala jednotlivé typy prostředí s důrazem na jejich specifika v období pubescence. Druhou kapitolu jsem věnovala důvodům, na základě kterých můžeme stěhování považovat za krizovou situaci v životě dospívajícího. Zaměřila jsem se na zvláštnosti prožívání krize pubescenty a protektivní faktory, které mohou hrát roli ve zvládnutí náročných změn. V poslední kapitole teoretické části jsem popsala možné souvislosti jevů spojených se změnou sociálního prostředí následkem stěhování s příčinami, které stojí za rozvojem poruchy chování. Prezentovala jsem výsledky zahraničních studií, které se zabývaly negativním vlivem prožitého stěhování v dětství na kvalitu života jedince.

Ve výzkumném šetření jsem se pomocí kvalitativní výzkumné metody věnovala zkušenostem respondentů se stěhováním v období pubescence. Z výpovědí respondentů vyplynulo, že stěhování pro ně bylo poměrně náročnou a formující zkušeností, což potvrzuje poznatky uvedené v teoretické části práce, především ve smyslu vlivu jednotlivých typů prostředí na jedince a v krizovém prožívání změny sociálního prostředí. Zkušenosti respondentů rovněž odhalily, jaké faktory mohou být pro adaptaci na nové prostředí významné. Ve jejich výpovědích bylo možné najít četné shody, především v emocionálním prožívání změny bydliště a ve zpětném hodnocení celé zkušenosti. Výzkumný předpoklad byl splněn pouze částečně, vzhledem k problematickým možnostem ověření vlivu stěhování na rozvoj poruchy chování, které by vyžadovalo komplexnější výzkum, a to především vzhledem k povaze těchto poruch a jejich etiologii.

Právě tento nedostatek výzkumného šetření nastiňuje možné rozšíření výzkumu a celé práce. Pečlivou realizací komplexního výzkumu zahrnujícího respondenty s diagnostikovanou poruchou chování by bylo možné získat přínosné informace, především pro zaměstnance zařízení a organizací, které se věnují ohroženým rodinám a dětem s problémy chování a poruchami chování, potažmo i dětským psychologům a psychiatrům. V teoretické části práce uvádím souvislost častého výskytu stěhování u rizikových rodin, stěhování tedy může být pro pracovníky v této oblasti určitým diagnostickým vodítkem, což přináší na problematiku stěhování v dětství nový pohled.

Stejně tak mohou být poznatky v mé bakalářské práci užitečné pro rodiče, kteří se společně se svými dětmi stěhují, a mohou jim být inspirací pro vnímavý a ohleduplný přístup, který dle mých závěrů děti v procesu stěhování potřebují pro úspěšné zvládnutí této situace.

Cíl celé práce považuji i přes uvedené limity za splněný.

Seznam použité literatury

GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2390-7.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

JEDLIČKA, Richard. Nezpracované tíživé situace a jejich důsledky. In: JEDLIČKA, Richard a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004, s. 215-259. ISBN 80-7312-038-0.

JEDLIČKA, Richard. Životní obtíže a krize. In: JEDLIČKA, Richard a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004, s. 159-214. ISBN 80-7312-038-0.

KALEJA, Martin. *Teorie a praxe etopedie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2013. ISBN 978-80-7464-419-1.

KNOTOVÁ, Dana. Prostředí a výchova. In: PŘADKA, Milan, Dana KNOTOVÁ a Jarmila FALTÝSKOVÁ. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 17-36. ISBN 80-210-3469-6.

KOŤA, Jaroslav. Hlavní činitelé socializace. In: JEDLIČKA, Richard a kol. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících: prevence životních selhání a krizová intervence*. Praha: Grada, 2015, s. 47-54. ISBN 978-80-247-5447-5.

KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, Richard a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004, s. 15-61. ISBN 80-7312-038-0.

- KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
- LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Vydání 3., přepracované a doplněné. Praha: Grada, 1998. ISBN 80-716-9195-X.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. 3. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-583-8.
- MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- ONDREJKOVIČ, Peter. *Úvod do sociológie výchovy: základy sociológie výchovy a mládeže*. 2., rozš. a preprac. vyd. Bratislava: Veda, 1998. ISBN 80-224-0579-5.
- POLÁČKOVÁ, Věra. Socializace a výchova. In: KRAUS, Blahoslav, Věra POLÁČKOVÁ a kol. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001, s. 54-60. ISBN 80-7315-004-2.
- PROCHÁZKA, Miroslav. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3470-5.
- PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.
- PTÁČEK, Radek. *Poruchy chování v dětském věku*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-81-4.

ŘEHULKA, Evžen. Psychologické aspekty volného času. In: SPOUSTA, Vladimír a kol. *Teoretické základy výchovy ve volném čase*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 29-38. ISBN 80-210-1007-x.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016. ISBN 978-80-271-0095-8.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2.

ŠEĐOVÁ, Klára. Analýza kvalitativních dat. In: ŠVAŘÍČEK, Roman, Klára ŠEĐOVÁ a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 207-247. ISBN 978-80-7367-313-0.

ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2947-3.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. *Krizová intervence*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0212-7.

VOJTOVÁ, Věra. *Úvod do etopedie: texty k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-166-9.

Internetové zdroje

BOON, Helen Joanna. School Moves, Coping, and Achievement: Models of Possible Interactions. *The Journal of Educational Research* [online]. 2011, **104**(1), 54-70 [cit. 2017-01-12]. DOI: 10.1080/00220670903567372. ISSN 0022-0671. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220670903567372>

DONG, Maxia, Robert F. ANDA, Vincent J. FELITTI, David F. WILLIAMSON, Shanta R. DUBE, David W. BROWN a Wayne H. GILES. Childhood Residential Mobility and

Multiple Health Risks During Adolescence and Adulthood. *Archives of Pediatrics* [online]. 2005, **159**(12), 1104-1110 [cit. 2017-02-03]. DOI: 10.1001/archpedi.159.12.1104. ISSN 1072-4710. Dostupné z: <http://archpedi.jamanetwork.com/article.aspx?doi=10.1001/archpedi.159.12.1104>

GIULIANI, M. V. Theory of Attachment and Place Attachment. In BONNES, M., LEE, T., BONAIUTO, M. Psychological theories for environmental issues. Aldershot: Ashgate, 2003. ISBN 978-0754618881. Dostupné z: https://www.researchgate.net/profile/Maria_Vittoria_Giuliani/publication/228091197_Theory_of_Attachment_and_Place_Attachment/links/09e414ff003aea9eb2000000/Theory-of-Attachment-and-Place-Attachment.pdf?origin=publication_detail

FRELICH, Jiří. Stěhování se týká všech. *Statistika a my* [online]. 2016, **6**.(09), s. 17-18 [cit. 2017-03-07]. ISSN 1804-7149. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2016/09/18041609.pdf>

Jak zvládnout stěhování s dětmi. *JáRodič: O rodičích a jejich dětech* [online]. 2013 [cit. 2017-03-10]. Dostupné z: <http://www.jarodic.cz/cz/jak-zvladnout-stehovani-s-detmi.php>

KNOTOVÁ, Dana a kol. *Úvod do sociální pedagogiky* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2014 [cit. 2017-03-17]. ISBN 978-80-210-7078-3. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/data/handle/11222.digilib/131846/monography.pdf>

Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (Dokument MŠMT č.j.: 21291/2010-28). *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. 2017 [cit. 2017-01-29]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

Migrace v České republice. *Český statistický úřad* [online]. 2012 [cit. 2017-01-23]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20567025/104035-12k01.pdf/91f72d10-2f63-484b-991d-89a1d8135758?version=1.0>

Migrace v ČR: tisková zpráva. *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Sociologický ústav AV ČR, 2003 [cit. 2017-02-05]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a2973/f3/100242s_or30709.pdf

MOK, Pearl L.H., Roger T. WEBB, Louis APPLEBY a Carsten Bøcker PEDERSEN.
Full spectrum of mental disorders linked with childhood residential mobility. *Journal of Psychiatric Research* [online]. 2016, **78**, 57-64 [cit. 2017-01-27]. DOI:
10.1016/j.jpsychires.2016.03.011. ISSN 00223956. Dostupné z:
<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0022395616300498>

Neurotické, stresové a somatoformní poruchy (F40–F48). *WHO/ÚZIS ČR (Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR)* [online]. 2014 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z:
<http://www.uzis.cz/cz/mkn/F40-F48.html>

NOVÁK, Tomáš. Psychickou zátěží jsou tragédie, ale i úspěchy. *Vitalia.cz* [online]. 2012 [cit. 2017-03-11]. Dostupné z: <http://www.vitalia.cz/clanky/psychickou-zatezi-jsou-tragedie-ale-i-uspechy/>

Pohyb obyvatelstva - Metodika. *Český statistický úřad* [online]. 2016 [cit. 2017-03-08]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pohyb-obyvatelstva-metodika>

Poruchy chování a emocí se začátkem obvykle v dětství a v dospívání (F90–F98). *WHO/ÚZIS ČR (Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR)* [online]. 2014 [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/F90-F98.html>

Přirozené sociální prostředí. *Slovník sociálního zabezpečení* [online]. MPSV, 2017 [cit. 2017-01-27]. Dostupné z: <http://slovník.mpsv.cz/prirozene-socialni-prostredi.html>

Stav české rodiny, co jí chrání a ohrožuje: závěrečná zpráva z výzkumu [online]. Praha: Nadace Sirius, 2016 [cit. 2017-02-16]. ISBN 978-80-906468-1-0. Dostupné z:
<http://www.nadacesirius.cz/soubory/zaverecne-zpravy/Zaverecna-zprava-z-vyzkumu-primarni-prevence-ohrozeni-rodiny.pdf>

Stěhování za prací. Skutečnost a deklaráce. *STEM/MARK* [online]. 2013 [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <http://www.stemmark.cz/stehovani-za-praci-skutecnost-a-deklarace/>

TØNNESEN, Marianne, Kjetil TELLE a Astri SYSE. Childhood residential mobility and long-term outcomes. *Acta Sociologica* [online]. 2016, **59**(2), 113-129 [cit. 2017-01-11]. DOI: 10.1177/0001699316628614. ISSN 0001-6993. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0001699316628614>

Účastníci vnitřního stěhování v ČR. *Český statistický úřad* [online]. 2014 [cit. 2017-03-20]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/13-1135-08-2001_az_2007-1_2__ucastnici_vnitriho_stehovani_v_cr